

ma. Riječ je o pojavi specifičnih elemenata kumove uloge u određenim krajevima širokoga međuprostora između dalmatinskih i primorsko-ličkih, s jedne strane, i podunavskih Bunjevaca, s druge strane. Tim su procesima bili zahvaćeni i dijelovi zapadnog panonskog areala, na što upućuju pojedini karakteristični elementi kumove uloge, zasad poznati samo na osnovi podataka iz jednog štokavskog sela u Bilogori i u selima u okolici Novske i Pakraca.

Elementi kumove uloge nisu jedini pokazatelji takvih etnokulturnih preslojavanja. Slijedeći naznake o mogućim etnokulturnim procesima u prvom redu prema spoznajama do kojih sam došla proučavanjem svatovskih časnika u Bunjevaca uopće, napose uz kuma i jednog drugog osebujnog bunjevačkog svatovskog časnika *staćela*, u ovoj knjizi nastavljam s detaljnijom analizom kumove uloge u svatovskim običajima. Osobito je za to bila poticajna karakteristična kombinacija specifičnih obilježja toga svatovskog časnika na određenim područjima jadranskog, dinarskog i panonskog areala. Te više nego indikativne spoznaje potakle su me na daljnju potragu za drugim pojavama u svadbenim običajima, koje su prolazile isti ili sličan razvojni put kroz vrijeme i prostor. Na stranicama koje slijede ukazat ću na važnije među njima, sa svrhom da se uočeni procesi potkrijepe i dopune saznanja na koje je ukazalo već i proučavanje svatovske časti kuma, kao i rezultati prethodnih istraživanja, koji su dali dovoljno indicija da se iste ili neke druge pojave iz svadbenih običaja detaljnije i u širem prostornom kontekstu prouče. Sve te pojave i elemente nužno je, kao što je to bio slučaj i s kumovom ulogom, raščlaniti (analiza), utvrditi njihov prostorni razmještaj te ih ponovno povezati u jednu cjelinu (sinteza) i na temelju takvog metodičkog postupka utvrditi njihovu uzročno-posljedičnu povezanost.

2.2. Specifični oblici darivanja nevjeste

U okviru ove tematske cjeline razmatraju se specifični oblici darivanja nevjeste u predsvadbenom i svadbenom razdoblju te neki oblici darivanja nakon svadbe. U prvom poglavlju razmatrat ću karakterističan bunjevački običaj nošenja kolača i drugih darova budućoj nevjesti iz mladoženjina doma i njegova roda, a u sljedećem poglavlju drugi specifičan oblik darivanja, koji uključuje obvezu mladoženjinih roditelja da budućoj snahi daruju vjenčano ruho. Zanimljivost ovoga običaja je i u tome što se u promijenjenom obliku zadržao sve do današnjih dana u podunavskih Bunjevaca. Ranija istraživanja na području Bačke ukazala su na zanimljive suvrstice ovoga običaja, što je bio razlog da sam u suradnji s etnologinjom Biserkom Jaramazović poduzela ciljana istraživanja predsvadbenog darivanja.¹⁴⁷ Zbog niza

¹⁴⁷ Rezultati tog istraživanja objavljeni su u Zborniku radova *Identitet bačkih Bunjevaca* s istoimenog međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 2008. godine (Černelić i Jaramazović 2010). Isti rad objavljen je kao poglavlje u knjizi Jadranke Grbić Jakopović *Multiplificiranje zavičaja i domovina. Hrvatska dijaspora, destinacije i identitet*, po želji autorice, str. 155-169. Pregled ovih oblika darivanja u širem prostornom kontekstu objavljen je kao izlaganje sa međunarodnog znanstvenog skupa *The Folklore and the Common Cultural Value on the Balkans* održanom na Ohridu 2006. godine u članku: „Common elements of the bridal gift-giving in the wedding customs of the Bunjevci, the Vlach and other Balkan peoples.“ *Macedonian folklore*, 64:123-142 (2007).

svrstica ovih običaja samo u podunavskih Bunjevaca, navedene pojave razmatrat će se u dva zasebna poglavlja, iako su u regionalne skupine Bunjevaca somborskoga kraja ova dva oblika darivanja nevjeste spojena u jednu cjelinu i prakticirala su se istovremeno prigodom zaruka i u daljnjoj prošlosti (saznanja o tome sežu do početka 20. stoljeća). Spomenuta novija istraživanja pokazala su da se taj proces dogodio kasnije u drugoj polovini 20. stoljeća i u Bunjevaca subotičkog kraja (usp. Černelić i Jaramazović 2010:221-222, 231-235). Iz tog razloga u posebnom poglavlju osvrnut ću se i na suodnos ove dvije vrste predsvadbenog darivanja kao i na srodne oblike darivanja neposredno nakon svadbe.¹⁴⁸ Sljedeća tri poglavlja odnose se na specifične oblike darivanja nevjeste ili mladenaca tijekom svadbe i nakon svadbe: sakupljanje novca na kolač, darivanje nevjeste novcem za poljubac, darivanje nevjeste kolačem i/ili drugim darovima nakon svadbe i na važnije kalendarske blagdane.¹⁴⁹

2.2.1. Nošenje kolača i drugih darova budućoj nevjesti u predsvadbenom razdoblju

U predsvadbenom razdoblju dvije svatovske strane međusobno se sastaju te se tom prigodom donose i darovi, među kojima se nerijetko ističe i poseban kolač. Osim u okviru tih sastanaka, obavezno darivanje buduće nevjeste, a ponegdje i njezinih ukućana, specifičan je običaj koji se izvodi u razmacima između određenih sastanaka i svadbe ili se vezuje uz oglašavanje svadbe u crkvi. Darovi su se nosili ponegdje samo jedanput, drugdje određeni broj puta, a ponekad su to vrlo česti posjeti u određene dane u tjednu. Dakle, ta bi se pojava u osnovi mogla označiti kao obveza posjećivanja mladoženjinih ukućana i/ili roda, osobito žena, sa svrhom nošenja darova budućoj nevjesti. Najčešće je to kolač, a nerijetko se uz kolač nosila i druga hrana i piće, katkada i razni odjevni predmeti, rjeđe nakit i novac. Dužnost posjećivanja i darivanja buduće snahe najčešće ima mladoženjina majka, koja joj je ponegdje i više puta donosila darove. Druga je mogućnost da se u pohodu nevjeste

¹⁴⁸ Specifični oblici darivanja i sadržaj darova katkada su gotovo identični u ovim prigodama, kao primjerice na prošnji i/ili zarukama – da spomenem samo najvažnije predsvadbene sastanke – tako da je ponekad teško razlučiti o kakvoj je pojavi riječ. Osobito je to komplicirano s obzirom na nastale promjene i reduciranje i spajanje pojedinih predsvadbenih sastanaka koji uključuju i darivanje nevjesta, pa i sami kazivači brkaju vremenske razine, osobito ako su pojedini običaji već dulje vrijeme izvan običajne prakse. S obzirom na nedovoljnu preciznost svih raspoloživih podataka, kolikogod je to bilo moguće, nastojala sam što jasnije razlučiti ove specifične aspekte predsvadbenog darivanja buduće nevjeste.

¹⁴⁹ Kao samostalne članke objavila sam dvije tematske cjeline o oblicima darivanja nevjeste u bunjevačkim svadbenim običajima. To su sljedeći radovi: „Specifičan način darivanja nevjeste u bunjevačkim svadbenim običajima“, u dva časopisa: *Etnološka tribina*, 29:113-131 (2006) i *Etnografija Hrvata u Mađarskoj*, 13:39-56 (2008) i članak: „Sakupljanje novca na kolač za nevjestu.“ *Pečuški/Pécsi horizont*, 2:209-217(2008). Ove pojave bit će prikazane u posebnim poglavljima tematske cjeline o specifičnim oblicima darivanja, sa svrhom cjelovitog pristupa ovim različitim temama o darivanju nevjeste jer one zajedno čine karakteristične sastavnice bunjevačkih svadbenih običaja, a istovremeno je značajno razmotriti ih u usporedbi sa srodnim običajima na širem prostoru jugoistočne Europe s ciljem utvrđivanja njihovih ishodišnih prostora. Iz tog razloga potrebno ih je objediniti u ovoj tematskoj cjelini knjige i razmatrati ih kao dijelove iste cjeline. Prikazi ovih običaja bit će dopunjeni podatcima s najnovijih istraživanja u Bačkoj (Srbija i Mađarska), u Ravnim kotarima i u Bukovici u razdoblju od 2010. do 2012. godine.

izmjenjuju žene iz mladoženjina roda. Dar sličnog ili istog sadržaja nosio se i na obavezne sastanke poput zaruka pa u nekim opisima nije uvijek jasno jesu li se ti običaji stopili u jedno ili je riječ o obvezi darivanja samo na tim sastancima, bez takve obveze i u međurazdoblju. Većinom je ta razlika uočljiva pa se u područjima njihove gušće zastupljenosti te dvije pojave jasno odvajaju jedna od druge.

Dakle, u prvom redu, zanimaju me posjeti s darovima nevjesti, kojima je uz nošenje kolača, a ponekad i drugih darova, istovremeno nerijetko svrha da se mladoženjin rod upozna s budućom snahom. Osobito je takva svrha vidljiva kada se žene iz mladoženjina roda izmjenjuju u posjećivanju nevjeste. U takvim posjetima budući mladoženja u pravilu nije sudjelovao. Posebnu ću pozornost obratiti na nošenje svekrvina kolača, kojega je najčešće budućoj snahi donosila ona sama ili ga je slala po nekome od ukućana ili rodbine. Takav posjet može biti neovisan o naizmjeničnim posjetima žena, ali je s njima češće povezan.

U nekim regionalnim skupinama podunavskih Bunjevaca spomenute su suvrstice običaja sačuvane, no većinom samo u sjećanju pojedinih kazivača. To se odnosi ponajviše na skupinu Bunjevaca u Somboru i okolici, dijelom i na Bunjevce subotičkog kraja. Taj se običaj spominje u starijim zapisima iz 19. i s početka 20. stoljeća, uglavnom bez pojedinosti o svim elementima toga običaja i preciznijeg označavanja mjesta u kojima je poznat. Među Bunjencima u Mađarskoj, kako prema ranijim tako i najnovijim istraživanjima, nema izravnih potvrda o toj pojavi, no pojedini dosta nejasni i oskudni podatci mogli bi joj biti trag, što bi značilo da je takav običaj već dulje vrijeme napušten. I u somborskoj i u dijelu subotičke bunjevačke skupine taj je običaj bilo moguće rekonstruirati samo prema sjećanju pojedinih kazivača, a još više po pripovijedanju njihovih roditelja i djedova, na temelju kojih su oni sačuvali saznanja o tim običajima.

2.2.1.1. Sadržaj i način darivanja

Dva su osnovna oblika nošenja dara u kolaču (katkada i u jelu i piću) u predsvadbenom razdoblju u podunavskih Bunjevaca. Navodim podatke o tome sakupljene pri terenskom istraživanjima sredinom osamdesetih, na temelju kojih je moguće izdvojiti sastavne elemente te pojave, koji se donekle razlikuju u Somboru i Subotici i u okolnim naseljima. Svekrva je nosila budućoj snahi na *prsten* ili *rakiju* (zaruke) na dar *pletenu kolač* uz druge darove. Darovi su se nosili i u razmacima između prošnje i svadbe, a često su se vezivali uz dane oglašavanja svadbe u crkvi. Jedan je od načina darivanja bilo *pohođenje* zaručnice i nošenje dara u kolaču, katkada i u jelu i piću. Ponekad je taj način darivanja bio objedinjen s nošenjem odjeće i obuće nevjesti za vjenčanje pa su se darovi različitog sadržaja istovremeno donosili isprošenoj djevojci.

Spajanje tih dvaju običaja darivanja karakteristična je pojava za regionalnu skupinu Bunjevaca somborskoga kraja. U tim je naseljima okolice Sombora kao jedan od oblika predsvadbenog darivanja zabilježeno nošenje okruglog *pletenog kolača* djevojci, uz koji se najčešće nosila i okićena boca rakije, a istom prigodom donosila joj se odjeća i obuća koju će odjenuti za vjenčanje. Sve te darove donosila je svekrva na

prsten ili *rakiju* (zaruke). Kolač koji se obavezno donosio, načeo bi se prije nego što bi započeli s večerom. Drugi oblik darivanja u predsvadbenom razdoblju sastojao se samo od dara u kolaču, katkada i u pečenju i piću, kojega su donosili svekar i svekrva svake nedjelje kada su se naviještali svatovi u crkvi. Taj se dar u nekim mjestima nosio u više navrata: bilo je uobičajeno da ga prvi put donese svekrva, a sljedeće dvije nedjelje izmjenjivale su se bliže zaručnikove rođakinje. Naziv za svekrvin dar u nekim salašarskim naseljima u okolici Sombora bio je *pogača* (Strilići) ili *kravalj* (Gradina, Lugovo, Nenadić), a za žene koje su naizmjenice donosile dar u kolaču u ova tri naselja zabilježen je naziv *kolačare*. Prema tim kazivanjima u starija vremena nije bilo zaruka, već je mladoženjina rodbina samo višekratnim naizmjeničnim pohodima obilazila buduću nevjestu. Način darivanja u ovome razdoblju donekle se razlikovao u okolici Subotice. Također je potvrđeno prema starijim izvorima da se zaručnici slao kolač, katkada i pečenica, svake nedjelje kada se naviještalo vjenčanje. U pravilu su prvu nedjelju buduću *snašu* pohodili svekar i svekrva s darom, a u ostale dvije nedjelje netko od bliže rodbine (Černelić 1986a; usp. Černelić i Jaramazović 2010:216-217). Na Nenadić salašima svekrva je na zaruke donosila pleteni kolač uz brojne druge darove, kao i vjenčanu opremu za buduću snahu i odjeću u koju će se presvući (Firanj 2016:114). Pojedini stariji izvori potvrđuju tu pojavu, ali povezano s posjetom mladoženjinih sestara i rođakinja, koje su došle po buduću *snašu* da bi je vodile u crkvu. Momkova mati slala je svake subote djevojci po kolač; Szárics spominje i bocu medene rakije, a Erdeljanović još i nekoliko jabuka.¹⁵⁰ Ta je pojava pri spomenutim terenskim istraživanjima u ovom obliku potvrđena samo u Tavankutu: zaručnicu su naizmjenice svake nedjelje na navješćivanje vodile mladoženjine rođakinje sa svrhom da je upoznaju, a pritom su je i darivale (Černelić 1986a). Sličan postupak zabilježen je u starijem opisu svadbenih običaja u Subotici. Po zaručnicu je svaki put s bocom rakije namijenjenoj njezinoj majci dolazila po jedna zaručnikova rođakinja, koju je ona dočekala i poljubila, a gošća bi je darivala novcem (Prčić 1927:169).¹⁵¹

U podunavskih Bunjevaca u Mađarskoj, kako sam već spomenula, ovaj običaj nije potvrđen u ovome obliku, ali postoje određene naznake o nekim zajedničkim elementima. Tako su u Gari momkovi ukućani nosili djevojci kolač na zaruke (slično kao u somborskom kraju), samo je jedan kazivač spomenuo da joj je mladoženjina sestra nosila *pletenu kolač*, ali nije precizirao kada se to činilo. Taj su kolač dijelili

¹⁵⁰ Szárics 1842: 871; Ivanić 1842:101; Antunovics 1858:212; Iványi 1891:196; ibid. 1892:597; Meznerich 1938:25; Erdeljanović 1930:325.

¹⁵¹ Većina prikazanih običaja prakticirala se početkom ili u prvoj polovini 20. stoljeća, da bi se s vremenom postupno gubili pojedini elementi ili su se različiti oblici darivanja na predsvadbenim sastancima spajali najčešće prigodom zaruka, što su potvrdila i najnovija istraživanja u Bačkoj (usp. Černelić i Jaramazović 2010). Običaj *kolačara* nije se zadržao kao takav, iako je postojao sastanak na kojemu su se sastajale dvije svatovske strane do osamdesetih godina 20. stoljeća (*dogovor*) u okviru kojega je zadržana samo svrha boljeg upoznavanja *pretelja*, a izgubila se obveza nošenja darova, iako postoje različite suvrstice u pojedinim naseljima. Zanimljiva suvremena inačica ovoga običaja da se *pretelji* sastaju nakon nedjeljne mise u zaručnom razdoblju, nevezana uz obvezu posjećivanja i darivanja buduće snahe, potvrđena je u Gradini, salašima u blizini Sombora (ibid. 230-231).

prisutnima, koji su kušali po komadić tog kolača. U okolici Budimpešte nema podataka o takvoj pojavi, no možda se trag tome običaju može naći u podatku da je u Erčinu *kolač* naziv za sastanak na dan drugog oglašavanja u crkvi, a u Erdu su se istim nazivom označavale zaručke (Černelić 1983; Deisinger 1952a; ibid. 1953). Ove naznake o mogućim oblicima darivanja kao i u Bačkoj potvrdila su u tragovima i najnovija istraživanja u Mađarskoj. Tih se običaja po pričama starijih prisjećaju samo pojedini, danas također već stariji, kazivači: zaručnici se nosio kolač na dar bez pojedinosti o samome običaju i sudionicima ili se njegov trag može naći u nekoj promijenjenoj suvrstici običaja; tako je Antona Vidović (r. 1931.) iz Kačmara potvrdila da su pedesetih godina svekrva i *komšinica* nosile *snaši* cvijeće, čokoladu, *štogod iz dućana* (Černelić 2012).

S obzirom da je ovakav običaj darivanja buduće nevjeste karakterističan za panonski areal, osobito za Slavoniju, krenut ću s njegovim daljnjim prikazom od sjevera prema jugu (Slavonija, Bosna, Hercegovina, Lika, Primorje, Dalmacija). U bačkih Šokaca budućej snahi svekar je nosio vino, a svekrva kolač iza *ugovora*, a od prosidbe do svadbe svake nedjelje su joj žene iz mladoženjina roda nosile *gibanicu*; u Baču je više puta djevojku posjećivala samo buduća svekrva; u Bođanima su dolazile bez dara i pozivale su je na ručkove; u Vajskoj su pogaču na dar donosile *diveruse*, u Baču svekrva i na pogaču je stavljala prsten, vijenac i novac za buduću snahu (Bosić 1992:32-33; Bartolović 1944:29). Stariji izvor potvrđuje da joj je svekrva i u Bođanima darivala pogaču (Kesejić 1950). U bačkih je Srba postojao sličan običaj, s tom razlikom da su nevjestu posjećivali mlađi članovi momkova roda samo jedanput i donosili joj pogaču, tortu i druge darove (Dimitrijević 1969-1970:92). Sporadičnih potvrda ima i drugdje po Vojvodini. U sjevernom Banatu svekrva je nosila djevojci kolač na sastanak zvan *jabuka*. Svekar joj je darovao dukate, a *kravalje* su donijele ostale rođake. Taj sastanak ima još i svrhu upoznavanja djevojke s mladoženjinom rodbinom (Popov 1969-1970:45). U beogradskom Podunavlju svekrva joj je nosila kolač na dan vjenčanja (Petrović 1931:101). I kod Srba u Srijemu buduću je snahu svake nedjelje posjećivala svekrva i druge žene iz momkova roda, koje su joj osim pogače i kolača darivale i neki odjevni predmet (Bosić 1989-1990:259).

U Baranji, Srijemu i Slavoniji više je suvrstica ovoga običaja. Zanimljivo je da se u općem opisu svadbenih običaja u Slavoniji i Srijemu u prošlom stoljeću ne spominju takvi pohodi, već se samo ističe darivanje u okviru službenih sastanaka i to novcem i odjevnim predmetima (Stojanović 1881:220, 223). Drugi izvori također rijetko spominju nošenje dara u kolaču na određene pre-svadbene sastanke, barem ne isključivo u tim prigodama. U Strošincima je budućej nevjesti darove nosila sva momkova rodbina na *veliku bukliju* (Bogišić 1974:166). U Retkovcima su joj svekar, stari svat i ženska rodbina nosili dar na sastanak s nazivom *reč* (Filakovac 1906:113). Ponegdje u brodskom, vinkovačkom, i županjskom kraju spominju se samo jednokratni posjeti svekrve u nekim izvorima.¹⁵² Ponegdje je dužnost svekrve bila da više puta pohodi i daruje buduću snahu kolačem. Sastav darova pritom je

¹⁵² Toldi 1994:111; Đermanović 1947; Domaćinović s.a.; Bajsic 1995.

mogao biti isti, ali i različit pri svakome pohodu. Katkada sama, a katkada u društvu svekra ili neke druge žene iz roda, a samo u Baranji spominje se da su uz njih išli i budući mladoženja, kum i stari svat. Rjeđe su to ujedno bili i službeni sastanci ili se ponekad jedan od tih posjeta preklapao s takvim sastankom.¹⁵³ U nekim se izvorima spominje samo da svekrva šalje dar nevjesti po rođacima (Kravić s.a.) ili da joj to nije bila obaveza, ali je ona to ipak povremeno činila (Kegalj 1996). Katkada joj je slala dar preko posrednika između glavnih sastanaka, dok je na *malu reč* (prvi sastanak) i na završnu *veliku reč* osobno sa svekrom donosila budućoj snahi dar (Ilić Oriovčanin 1846:41). Češće joj je svekrva dolazila noseći dar naizmjenično, a rjeđe i usporedo, sa ženama iz mladoženjina roda. Ponekad joj je usporedo s takvim načinom darivanja buduće snahe, svekrva nosila još posebno i kolač na zaruke ili neki drugi sastanak u tom razdoblju. Kombinacija sudionika i redosljed posjećivanja mogao je biti različit.¹⁵⁴ Katkada je svekrva nosila posebno kolač, ponekad uz neki drugi dar, samo na jedan od predsvadbenih sastanaka, a da pritom nije bila sudionica naizmjeničnih posjeta nevjesti (Petrović 1985, Vukojevci; ibid. 1989b; Balen 1996). U okviru naizmjeničnih posjeta žena iz mladoženjina roda svekrva je ponegdje imala privilegiju dolaženja u posjet i po dva puta. Kolač je bio obavezan kao svekrvin dar i uopće kao dar svih darovatelja s mladoženjine strane. Katkada se uz kolač darivala i hrana i piće.¹⁵⁵ Uz takve darove mogli su se pridodati još i odjevni predmeti, iznimno i/ili nakit i novac.¹⁵⁶ U Bogdanovcima u Srijemu kolač se kombinirao samo s odjevnim predmetima: na kolač koji prvo nosi svekrva, a za njom i sva bliža rodbina, slagali su se odjevni predmeti (Lechner 1980:67). Ista vrsta darova spominje se i u susjednom Nuštru, s tom razlikom da je svekrva dolazila svaki put zajedno sa ženama (Adžaga 1997). Zanimljiv je podatak da je svekrva buduću snahu o Uskrsu dočekivala na crkvenim vratima i darivala joj cvijeće, a inače joj je preko godine slala cvijeće i kolač (Lovretić 1897:421). Slično tome u Šaptinovcima kod Našica svekrva joj je na Uskrs nosila *milošću*, dok su je o pokladama posjećivale dvije žene iz mladoženjina roda (Petrović 1987). Potvrda o tome za prvu polovinu 20. stoljeća ima i u selima u okolici Novske: zaručnicu su obično nedjeljom nakon mise naizmjenično po dogovoru posjećivale zaručnikova majka i ostala ženska rodbina, noseći joj na dar košaru s mesom, kolačima, kruhom, ponekom bocom rakije i sl., a od nje su zauzvrat dobivale neki odjevni predmet (Škrbić 2000-2001:176). Navedeni podatci za neka područja neizravno upućuju na dulje razdoblje trajanja zaruka. Izravniji podatci o tome mogu se naći i u drugim izvorima.¹⁵⁷ Zanimljiv je

¹⁵³ Mihaljev 1976:38; Pukler 1882: 49 (Levanjska Varoš); Markovac 1935:244; Igić 1986:80; Kurjaković 1896:153; Čakalić 1970; Pišonić 1900?; Vuković 1994; Premuž 1996; Petrović 1985; ibid.1987; Adžaga 1997; Mijaković 1997.

¹⁵⁴ Lechner 1980:67; Domaćinović s.a. (Nuštar); Lovretić 1897:431; Šalić 1990: 86; Matasović1995:19; Marković 1986:28; Lukić 1924:317-319, 321-322; Toldi 1987:176; ibid. 1994:108; Bogišić 1874:161-162; Moser s.a.; Kolić-Klikić 1987:40-46.

¹⁵⁵ Matasović 1995:19; Šalić 1990:86; Marković 1986:28; Lukić 1924:317-319, 321; Bogišić 1974:161-162; Toldi 1987:76; Kolić-Klikić 1987:40-41; Kurjaković 1896:153; Pišonić 1900?; Moser s.a.; Andrić 1999; Đurčević s.a.

¹⁵⁶ Lovretić 1897:431; Filakovac 1906:113; Markovac 1935:244; Toldi 1994:108, 111; Igić 1986:80; Kuzman 1995; Sinožić 1995.

¹⁵⁷ Ilić Oriovčanin 1846:41; Igić 1986:80; Kolić-Klikić 1987:40; Toldi 1987:176.

i zasad jedini takav podatak za neka sela Moslavine: mladoženjini rođaci nosili su budućoj nevjesti na *rakiju* nekoliko košara kolača i na svakoj dar (Peršić 1993).

Takav je običaj dobro poznat u sjevernoj, zapadnoj i srednjoj Bosni i u zapadnoj Hercegovini, poglavito u Hrvata. Češće se nevjestu pohodilo jedanput i za razliku od Slavonije svekrva nije morala sudjelovati. Zapravo se najčešće njezina nazočnost pritom nije posebno isticala, već se samo uopćeno navodi da su pohode išli ukućani ili rodbina budućeg mladoženjine. No, katkada je upravo svekrva sama ili u društvu posjećivala buduću snahu (Kajmaković 1962:151; *ibid.* 1970:303). U Bročanskoj župi išla je u pratnji momka koji je inače rijetko bio nazočan pri takvim posjetima (Milićević 1915:199-200). U Lubovu se spominju višekratni pohodi svekrve budućoj snahi, od prošnje do svadbe, s darom u hrani (Škaljić 1951:108). Ponegdje se pak ističe da su nevjestu jednokratno obilazile žene iz momkova roda ili kuće, što zapravo može uključivati i svekrvu, ali to većinom nije naglašeno. Takvi se pohodi većinom nazivaju *ob(i)lazak* i/ili *svila*, a žene su *svilarice*. U tom su slučaju sve žene dakako išle istovremeno u pohode nevjesti s darom; na području Livanjskoga i Duvanjskoga polja sa ženama je zajedno dolazila i svekrva.¹⁵⁸ Prema drugim izvorima za Livanjsko polje žene su išle u posjet bez svekrve, noseći joj dar kojega joj je svekrva poslala (Zubac-Ištuk 1994:65; Hrga 1995). U drugim selima toga kraja nisu se spominjali takvi pohodi, već se nevjesti nosio dar u hrani na *prstensku užinu*, a ponekad istovremeno i vjenčano ruho (Duvnjak 1996). U Posuškom Gradcu u zapadnoj Hercegovini na službene predsvadbene sastanke nosio se zaručnici na dar kolač na koji su bili poslagani ostali darovi (Oreč 1956). U nekim krajevima trebalo ju je posjetiti i darovati dva ili više puta. Svekrva se izmjenjivala s drugim ženama iz kuće ili iz roda samo u Varcar-Vakufu i Tomislavgradu (Klarić 1897:698-699; Nuić 1897-1898). U Varešu je momkova kuća prvi put slala jednu žensku osobu s darom iza prvog oglašavanja u crkvi, a drugi put na čelu sa svekrvom dolazilo je nekoliko žena i djevojaka iz njegove kuće (Žuljić 1904-1911; Lilek 1898: 52). U toliškom kraju i u Matićima u Bosanskoj Posavini buduću su nevjestu pohodile svake nedjelje naizmjenično žene iz mladoženjine obitelji, svaki put zajedno sa svekrvom (Nedić 2014:198-199; Draganović 2014:560). Ponekad se također dolazilo u posjet dva ili više puta, no ne spominje se posebno nazočnost svekrve. Međutim, podatci za okolicu Dervente nešto su precizniji: na *obilježje* su svekrva i jedna rođakinja nosile kolač, drugi put je dolazio svekar u muškoj pratnji, a treći put ponovno svekrva sa ženama. Svaki put se nosio kolač na dar, a ostali su se darovi razlikovali od pohoda do pohoda (Š...ić 1888:68, 70-71). Slično tome su i u Vidovicama kod Brčkoga svekar i muški rođaci naizmjenice sa ženama pohodili nevjestu, ali ovaj put oni su to činili prvi put, drugi put su dolazile mlađe rođakinje, a treći put svekrva zajedno sa mlađim i starijim ženama iz roda (Janjić 1959-1960). U Kotor-Varoši uz žene spominje se svekar, a u Visočkoj nahiji u Hrvata svake nedjelje djevojku su pohodili i darivali momak i njegov otac (Kulijer 1901:610; Filipović 1949:159). Kao i u Slavoniji i u

¹⁵⁸ Pukler 1882:49; Kristić 1941:114-115; K. 1870; Š...ć 1888: 62; Rubić 1899; Oreč 1956; Kajmaković 1963:204-205; Lilek 1898:51.

Bosni i Hercegovini u većini potvrda ovoga običaja ističe se kolač kao sastavni dar. Kolač kao jedini dar pojavljuje se u Varešu (Žuljić 1904-1911). Uz kolač se katkada nosio i prilog u hrani i piću.¹⁵⁹ Češće se, uz spomenuto, darivalo i odjevne predmete; nerijetko je takav dar morao sadržavati neki odjevni predmet od svile, a u Kreševu i u Kraljama kod Bihaća kao specifični elementi toga dara spominju se ogledalo, češalj i sapun.¹⁶⁰ Uz kolač su se katkada u kombinaciji darivali samo odjevni predmeti, a u okolici Dervente uz to još i preslica sa zabodenim jabukama u vretenu.¹⁶¹ U Širokom Brijegu je mladoženjina majka nakon trećeg oglašavanja u crkvi budućoj snahi darivala isključivo odjevne darove i novac (Kajmaković 1970:303).

Nadalje, na zapadnim dinarskim stranama ima također potvrda te pojave. Posjećivanje nevjeste u Lici bilo je nešto jednostavnije i prevladavali su jednokratni posjeti same svekrve ili u pratnji rođakinja. Mogao je to biti službeni sastanak na koji je svekrva budućoj nevjesti donosila dar, najčešće samo kolač, ili je riječ o posjetu između prosidbe i svadbe. U Pavlovcu kod Metka katkada se uz kolač nosila i hrana, a u Brlogu kod Otočca nosili su joj uz kolač i jaja ili su bila utisnuta u kolač, a na kolač su se poslagali odjevni predmeti, u Podumu još i materijal za haljinu (Krauesel 1955; *ibid.* 1956). Na području bivše Velebitske pukovnije u 19. stoljeću svekar i svekrva nosili su djevojci kolač, hranu, piće i pregaču na *prsten*; nakon toga često su joj dolazile svekrva, zaova i jetrva u *oblaze* i nosile joj kolača, voća, slatkiša i odjevne predmete (Bogišić 1874:169). Slično tome, ali u drugom sastavu, nevjesti je u *oblaza* (*činu*) ili na *kolač*, a potom i više puta do svadbe dolazila momkova rodbina s darovima u piću i hrani (Erdeljanović 1930:131). I u Kompolju kod Otočca žene (svekrva, zaove i jetrva, ako će je imati) su obilazile djevojku od prosidbe do svadbe s pogačom i drugim darovima (Grčević 2000:410). U Kompolju i Lipovlju kod Otočca i u nekim selima kod Metka momak je sam nosio djevojci kolač na dar (Krauesel 1955; *ibid.* 1956). Novija ispitivanja u Lici potvrdila su sličan običaj samo u Ribniku, također je momak sam nosio djevojci darove, koje joj je poslala njegova majka, uz kolač jabuku, i još jedanput na sam dan vjenčanja slala joj je kolač i odjevne predmete (Černelić 1992). Istraživanja u Pazarištima pokazala su da u ovome kraju ta pojava nije (više?) poznata. U Lovincu se spominje da je buduću nevjestu pohodila svekrva i rodbina na Sv. Mihovila s darovima (*kuglof*, sitni kolači, uštipci ili *bazlamača* s jajima), a kazivačica Kata Klepić napomenula je da je i ona prije dvadesetak godina pohodila svoju buduću snahu i nosila joj „novac, skupe deke, dosta kolača modernijih, sanduk vina, rakiju“; sad su već bile spojene prošnja i zaruke, koje su se održavale istovremeno, dakle, čini se da su se predsvadbene pohodi s vremenom reducirali, kao i popratni običaji te su se spojili u jednom ophodu buduće nevjeste, iako podatci o tome nisu posve precizni (Černelić 2010). Za okolicu Gospića spominje se samo da je svekrva slala djevojci dar na *pavenku* (Bonifačić

¹⁵⁹ Filipović 1949:159; Škaljić 1951; Nuić 1897-1898; Draganović 2014:560; Nedić 2014:199; Hrga 1995.

¹⁶⁰ Kristić 1941:114-115; Lilek 1898:53; Kulijer 1901:610; K., 1870:417; Klarić 1929:169; Kajmaković 1962:151; Nuić 1897-1898; Miličević 1915; Oreč 1956.

¹⁶¹ Klarić 1897:698-699; Draganović 2014:560; Š...ć 1888:62; Kulijer 1901:610; Rubić 1899; Zubac-Ištuk 1994:65.

Rožin 1955b). Potvrda o naizmjeničnim posjetima svekrve i rođakinja nema u Lici, već se kao sudionici tih višekratnih posjeta spominju uopćeno iste osobe. Zapravo su podatci o tome nedovoljno precizni, tako da je moguće da sve spomenute osobe i ne moraju svaki put sudjelovati i da se one možda i izmjenjuju prilikom tih posjeta. Za razliku od Like, podatci (iako ih je malo) iz Gorskog kotara dovoljno su precizni da bi se moglo odrediti o kakvim je posjetima riječ. U Moravicama je svake nedjelje naizmjenično dolazila grupa žena iz momkove obitelji da bi se bolje upoznale sa zaručnicom. Nosile su joj kolač, slastice i piće u košaricama, dok u Liču postoji još samo blijedo sjećanje na takav običaj (Vondraček-Mesar 1986; *ibid.* 1987).

Novija su istraživanja potvrdila suvrsticu obveze posjećivanja i darivanja buduće snahe i među dijelom primorskih Bunjevaca na području Senjskog bila. U Rončević Dolcu i Žuklju u posjet su nedjeljom dolazili roditelji *oženje*, ali i njegova rodbina. Pritom su u Žuklju, nevjestu i ukućani darivali prema mogućnostima, netko bi donio samo bombone, a znala se osigurati i pečenka i ječmeni kruh, a ponajviše boca pića. Prema Đuri Biondić z Liskovca u posjet nevjesti dolazili bi momkovi roditelji osam ili petnaest dana prije svadbe i pritom su donosili darove. Nevjesta nije imala obvezu uzvratiti posjet. U ostalim lokalitetima najčešće joj je u posjet dolazila svekrva, a mlada joj je uzvraćala (Birt et al. 2003:482). U velebitskom Podgorju samo je u Ledeniku Cesaričkom kod Karlobaga Ana Tomljenović (r. 1927.) potvrdila da je svekrva posjećivala buduću snahu i darivala je, a nakon nje mlađi ukućani i rođaci naizmjenično, budući da su zaruke dulje trajale (ponekad i do nekoliko godina), bez preciznijih pojedinosti o tom običaju, no i pored toga može se zaključiti da ovi podatci potvrđuju osnovni obrazac naizmjeničnog *pohoda* buduće nevjestice (Černelić 2007-2008). Zanimljiva varijanta darivanja nevjestice zabilježena je u Jasenicama u južnom velebitskom Podgorju: na velikom kolaču u koji je zataknuto pet šiljastih štapova, na vrhu kojih su zabodene jabuke, svekar i svekrva nose naslaganu robu budućoj snahi za vjenčanje i posebno novac u *vacolu* (Černelić 1984b). Ova je potvrda osobito zanimljiva jer se istovremeno nevjesti na dar nosi kolač i vjenčano ruho, kao što se to čini i u podunavskih Bunjevaca u okolici Sombora. Osim toga, ovako ukrašen kolač predstavlja reduciranu varijantu svatovske grane.

Potvrde posjećivanja i/ili darivanja nevjestice u predsvadbenom razdoblju rijetke su u Dalmaciji, ali ih ima. U okolici Zadra mladoženjini roditelji nosili su nevjesti na *prsten* kolač zvan *čurek* i jelo i piće, a u Turjacima kod Sinja prosci su joj nosili kolač i na njemu jabuku, a sam momak na materice i očiće odjevne predmete (Bošković-Stulli 1965; Miličević 1965-1967). Na području Dalmacije ima nešto potvrda i o višekratnom posjećivanju nevjestice od strane mladoženjina roda. Svekrva je svake nedjelje posjećivala buduću snahu i nosila joj iskićen kolač ili kruh zvan *sretnica*, kojega je ona dijelila prijateljicama koje su joj pomagale u opremanju (Erdeljanović 1930:226). U dijelu Splitske zagore nevjesta je dobila kolač, ogledalo, češalj, novac na ugovoru, a osam dana potom dolazi svekrva s obućom i sa sličnim darovima kojima će nevjesta darivati svatove (Alaupović-Gjeldum 1995-1996:66-67). U Imotskoj krajini i na širem područje Dalmatinske zagore svekrva je posebno išla sama budućoj snahi na kolač i nosila joj je pogaču *sritnicu* ukrašenu bademima, jabukom, ogle-

dalom, očenašima, češljem i omotana raznobojnom vunom; ona je *sritnicu* podijelila djevojkama koje su joj pomagale u pletenju *bičvi* i *terluka* kojima će darivati svatove (ibid. 1999:158; ibid. 2007:565). U Lovreću kod Imotskog na treću *napovijed* dolazio je momkov brat po škrinju i donio u torbi dar u hrani za nevjestine ukućane (Mustapić s.a.). U Topolom kod Stona dan prije svadbe mladoženjina majka nosila je budućoj snahi kolač i dar u hrani (Lamza s.a.). U Banićima kod Slanoga jedna ženska osoba iz mladoženjine kuće nosila je na glavi *češčelu* okićenu granama masline i vrpcama i u njoj veliki pšenični kolač od četiri do pet kilograma i *pandišpanj* (Storelli 1935:185). Specifičan je bio način darivanja buduće nevjeste u tom razdoblju u Konavlima: nevjesta je od momkove kuće dobivala *malo* i *veliko obilježje*, darove u nakitu i odjevnim predmetima (Balarin 1898:277-278; Bogdan-Bijelić 1930:112, 115). Ako je djevojka bila *pod vjerom* i ona je imala određene obveze prema mladoženjinim ukućanima vezane uz glavne vjerske blagdane: slala im je uskrsni kolač, često i s jajima, a o Božiću *luk*, božićni kruh za trpezu i po dva para suhoga kruha svakome (Bogdan-Bijelić 1930:115). U Risnu u Boki kotorskoj mladoženjina majka tijekom godine posjećivala je buduću snahu i nosila joj na dar odjevne predmete i prsten (Stefanović Karadžić 1867:100). Prema drugom izvoru buduću snahu su za vrijeme trajanja zaruka posjećivale zaručnikova majka i sestra(e) s darovima, među kojim se osobito ističe pletena ženska torba, a dan dva prije svadbe darove (obično nakit) nosili su joj zaručnikov brat i sestra (Spasojević 1999:182). Za šire područje Dalmacije sa zaleđem nema, dakle, naizmjeničnih posjeta nevjesti (ili im nema traga prema dostupnim izvorima), a samo Erdeljanović uopćeno za dalmatinske Bunjevce i Karadžić za Boku kotorsku spominju višekratne posjete svekrve budućoj snahi. Sporadičnih tragova ima i na nekim našim otocima. Odjevni predmeti su se nosili kao dar na zaruke na otocima Zadarskog arhipelaga, a prilikom posjećivanja nevjeste uz to se nosio još i dar u hrani; darove je donosio sam momak, a za važnije blagdane *belu robu* (Marijan i Sokolović 1986). Na Braču je svekrva darivala nevjesti odjevne predmete, obuću i zlato, a na Mljetu joj je mladoženja kupovao nakit, te odjevne predmete i papuče njezinoj rodbini (Škrbić 1997; Stojanović s.a.).

Prema dinarskoj unutrašnjosti u jugoistočnim dijelovima Crne Gore i prema općem podatku također je potvrđeno darivanje i posjećivanje nevjeste u predsvadbenom razdoblju. U Katunskoj nahiji svekrva je dolazila na *svilu*, a u Beranima *na viđenje* i nosila joj dar, koji mora sadržavati neki odjevni predmet od svile; u Beranima uz tekstilni dar nosila joj se i pogača, sir i kolači (Pavićević 1933:162; Barjaktarević 1955:235). Prema općem podatku dolazili su joj svekar i svekrva na *svilu* s nešto svile, platna, pogačom i kolačima.¹⁶² U Vasojevićima su zaručnici nosili pogaču i dar u hrani na *ugovor* (Vešović 1935:368). U Zeti i Lješkopolju i kod Kuća slala joj je momkova kuća za vrijeme zaruka, koje mogu i dulje potrajati, dar u novcu (koji je bio namijenjen za *prćiju*), odjevnim predmetima i u vuni, a kod Kuća još i dar u kolaču, hrani i piću. U ovim je krajevima bilo uobičajeno da se budućoj nevjesti o Uskrsu šalje pogača, dva-tri crvena jaja i odjevni predmeti (Zeta

¹⁶² Martinović 1867:44-46; Medaković 1860:38; Vrčević 1883-1888:156; Pavićević 1936:14.

i Lješkopolje) ili niz obojenih jaja (Kuči) (Jovićević 1926:529; Dučić 1931:219). I u Paštrovićima je svekrva išla s darovima u pohode budućoj snahi (Miković 1891:296).

Običaj posjećivanja i darivanja nevjeste prije vjenčanja poznat je na Kosovu, u jugozapadnoj Srbiji, u vranjskom Pomoravlju, u Šumadiji, a najviše potvrda ima na vlaškim područjima sjeveroistočne Srbije. Samo je u tim područjima svekrva pohađala buduću snahu i darivala joj kolač. U selu Vukovac u Homolju to je činila uoči svadbe, a u Timočkoj krajini osim darivanja kolača *kravaja*, hrane i pića, ogledala, sapuna, češlja i odjevnih predmeta, svrha sastanka je bila i upoznavanje mladoženjine rodbine s budućom nevjestom (Pantelić 1981:212; Stanojević 1925:60). U okolici Knjaževca donosio joj je na dar sam momak neke od tih predmeta: ogledalo, češalj, sapun (Reljić 1965:69). U Negotinskoj krajini bio je različit sadržaj svekrvina dara: u Srba nakit i još poneki neodređeni dar, a u Vlaha dar u hrani (Pantelić 1970:127, 129). U okolici Bora nevjesta dobiva raznovrsne darove: hranu, odjevne predmete, novac (Pantelić 1975:127). U Boljevačkom kotaru kolač opleten šarenom vunom i rakiju iz mladoženjine kuće nosila su dvojica muškaraca (Grbić 1909:162). U Sjeničkom polju u jugozapadnoj Srbiji momkovi ukućani dolazili su s darom, koji je osim kolača sadržavao i hranu, odjevne predmete, svilu, češalj, ogledalo. Nevjestu su posjećivali i na Uskrs, što je jedini primjer višekratnog posjećivanja nevjeste na ovaj način na području Srbije (Rajković 1982a:125-126). Na Kosovu taj se običaj kombinirao s nošenjem vjenčanog ruha nevjesti na dar (Debeljaković 1907:187). I Albanci na Kosovu nosili su iz momkove kuće nevjesti na dar dukate, vunu, konce, a u Albaniji dvije njegove rođakinje i jedan dječak dukate, svilene odjevne predmete, kutiju s ogledalom, češljem, sapunom, cipele i papuče (Skuhala 1997; Mihačević 1911:112). U Budžaku u istočnoj Srbiji buduću nevjestu su pohodile žene s darom: kolač, rakija, cvijeće, u vranjskom Pomoravlju svekar joj je slao razne darove u hrani (Pantelić 1974:208; Stojančević 1974:433).

Podataka o toj pojavi ima i u Bugarskoj. Na veće godišnje blagdane mladoženjini rođaci nosili su joj *čast*, a u zapadnim krajevima Bugarske mladoženjina majka pripremala joj je i posebnu *pit*, koja joj se tom prigodom lomila nad glavom (Genčev 1987:39). U pojedinim krajevima spominju se žene koje su djevojku pohodile i darivale je kolačem (Elčinova 1989:109; Roideva 1978:25). Ponegdje je djevojku tri puta pohodila rodbina s obiju strana s darovima: kolačem i pićem, a prilikom trećeg posjeta veliki *kulak*; ponovno su dolazili s darovima na *Velikden* (Vakarelski 1935:335).

Zanimljivi su podatci o ovom običaju u Makedoniji. Svi važniji elementi dosad već spomenuti u raznim drugim krajevima zastupljeni su i ovdje, međutim, gotovo da se u svakom području javljaju u specifičnim kombinacijama. Svekrva se posebno ne ističe među ostalim sudionicima običaja, s izuzetkom Galičnika, a među momkovom rodbinom ponegdje se više ističu muška lica, za razliku od zapadnih i sjevernih krajeva u kojima prevagu imaju žene. Uz kolač, obavezan je dar u većini potvrda hrana, piće, odjevni i kozmetički predmeti i nakit, u različitim kombinacijama pri svakoj posjeti u istom kraju i u raznim drugim krajevima. Uglavnom je bilo unaprijed dogovoreno što će se darovati nevjesti i njezinoj obitelji. U Skopskoj Crnoj Gori i u Skopskoj kotlini prvi put je darove nosio vjenčani posrednik *stojnik* u pratnji

momkovih roditelja, a kasnije domaćin s 10 – 15 *zgovordžija* (Petrović 1907:460-466; Filipović 1939:431). U Maleševu u istočnoj Makedoniji djevojku su obilazili momkovi rođaci s darovima u novcu i tekstilu, a svrha posjeta je upoznavanje buduće nevjeste (Pavlović 1928:225). U Debru i Župi dar što ga je pripremio momak nosili su joj njegovi rođaci *žitari* (Manojlović 1935:65). U Galičniku momkov rod zajedno sa svekrvom nosi djevojci hranu u posebnoj torbi za tu svrhu, a posjećuju je i kasnije na važnije kalendarske blagdane s raznovrsnim darovima u svakoj prilici (Kličkova-Georgieva 1965:104-105,108-110, 118). Prema drugom izvoru ističe se dolazak mladoženje na dan svadbe s darom: na kolaču su poslagane cipele, nakit, češalj, ogledalo, marama, hrana, slatkiši i rakija (Manojlović 1926: 88).¹⁶³ Zanimljiva je pojava zabilježena na području Reke u zapadnoj Makedoniji kod muslimana. Grupa od 10 – 15 žena, nakon obavljenih službenih sastanaka i dogovora između dvije svatovske strane, dolazila je s kolačem i drugim darovima koje su momkovi ukućani namijenili budućoj snahi (Popovski 1972:98-99). U Đevđelijskoj Kazi nevjestu su s darovima pohodile mladoženjine rođakinje, a ti su se pohodi ponavljali na važnije godišnje blagdane s darovima različita sadržaja. Navodim kao primjer vrstu darova u ovome kraju: Božić – pređa; Cvjetnica – novac, nakit, obuća, šamija, mirisi, sapun i razne *drangulije*, nosio je svekar, a popodne žene – šećer i voće; Velika Gospa – pamučna pređa za košulje koje će nevjesta darivati mladoženjinoj rodbini na piru; uoči svadbenog dana ponovno su dolazile s darom u hrani, odjevnim predmetima, nakitu, češlju i ogledalu, a takav dar zapravo su naručili nevjestini ukućani prema ranijim dogovorima između dvije svatovske strane. Moguće je da su se sudionici ovih višekratnih posjeta izmjenjivali, no o tome nema podataka (Tanović 1927:154).

Razmatranjem pojave posjećivanja nevjeste s darovima u razdoblju zaručništva, koje može i potrajati, približila sam se i prostorno pretpostavljenom ishodištu ovoga običajnog postupka u pravcu jugoistoka. Sve je više novih elemenata koji su karakteristični na vlaškom području sjeverne Grčke. Također se može uočiti zanimljiva pojava dugog razdoblja zaruka, koje traje godinu dana. U tom razdoblju mladoženjini rođaci su s vremena na vrijeme dolazili nevjesti u posjet s darovima. Osnovni sastojak dara je voće (*voamile*), a svi su rođaci osim toga slali budućoj nevjesti i prsten, maramice, slatkiše u košari prekrivenoj bijelim platnom, koju je na glavi nosio jedan dječak. On je predvodio povorku, a za njim su išle sestre i rođakinje kuće iz koje se dar slao. Zaručnica je uzvraćala dar s dva do tri para čarapa i maramicom za dječaka koji je donio dar. Na poklade su ponovno slali darove na isti način, ali se umjesto slatkiša i voća slala *halva* (turski specijalitet, omiljeno pokladno jelo u pravoslavnoj crkvi). Pred Uskrs joj je zaručnik slao uskrsnu svijeću, koju će ona koristiti u crkvenom obredu na sam Uskrs. Uoči svadbe djeveruše, djeveri i svirači nosili su iz mladoženjine kuće različite darove (*ghalika*): veo, ukrase za glavu, vrpce sa šljokicama za ukrašavanje nevjestine glave, mirise, kanu, broševi, češljevi,

¹⁶³ Premda se radi o izvorima koji donose podatke iz prve polovine 20. stoljeća, u osvrtnu na ovaj običaj u okviru *Galičke svadbe* u iznošenju podataka koristim se etnološkim prezentom jer je riječ o tradicijskoj svadbi koja se kroz dulje vrijeme do današnjih dana u praksi održava u ovome naselju u zapadnoj Makedoniji (usp. <http://bosnjak-ks.info/malo-je-falilo-da-austrijski-konzul-prekine-tradiciju-galicka-svadba-foto/> i <http://narodni.net/galicka-svadba/> (pregledano 4. travnja 2016.). Moguće je da se neki od elemenata spomenutih običaja danas više ne prakticiraju.

ogledala, sapun, maramice i slatkiši, poslagane u širokoj niskoj košari. Na čelu povorke bili su svirači, a za njima dječak koji je nosio košaru na glavi. Nevjesta je u praznu košaru stavljala darove u odjevnim predmetima za mladoženjine roditelje i za djevera. Kao stariji običaj spominje se u Samarini obveza zaručnika da u četvrtak pred svadbu pošalje zaručnici košaru s darovima (usp. Wace i Thompson 1972:108-109; 111-112, 125). Zanimljiv element običaja je uzvratno darivanje donositelja dara, kao i osoba koje su dar poslale. Uzvratno darivanje potvrđeno je i u nekim drugim krajevima, ali ne redovito, a moguće je da se katkada taj podatak posebno niti nije isticao u pojedinim izvorima.

Prateći pojavu posjećivanja nevjeste sa svrhom darivanja u predsvadbenom razdoblju prema njezinu izvorištu, može se uočiti gotovo isti već ranije utvrđen prostorni raspored drugih razmatranih pojava, s tom razlikom da ovoj pojavi više tragova ima i po dinarskom prostoru. Ponovno je uočljiv stanoviti diskontinuitet duž Jadrana. Ipak određeni tragovi vode s jedne strane prema Primorju, Lici i Gorskom kotaru, a druge strane od Hercegovine preko južne Dalmacije do južne i jugoistočne Crne Gore, odakle se preko jugozapadne Srbije i zapadne Makedonije može pratiti putanja njezina širenja od vlaških naselja u sjevernoj Grčkoj prema dinarskom arealu, slijedom kasnijih migracijama preko Bosne prema sjeveru po čitavom istočnom panonskome prostoru. Što su potvrde ove pojave teritorijalno bliže izvorištu, više je vlaških elemenata u sastavu darova i načinu darivanja. Višekratno posjećivanje nevjeste u razdoblju zaruka vezano i uz važnije kalendarske praznike poznato je ponegdje u Slavoniji, u Konavlima, Boki kotorskoj i južnoj i jugoistočnoj Crnoj Gori, u Makedoniji, Bugarskoj i u Srbiji. Čini se da je ovaj običaj uopće nastao kao posljedica dugotrajnog zaručnog razdoblja, koje osobito u jugoistočnim krajevima može potrajati i po godinu dana. Kroz to vrijeme trebalo je buduću nejestu s vremena na vrijeme pohoditi i darivati. Kako se takav običaj vlaškim pomicanjima širio prema zapadu i sjeveru, tako se taj običaj prenosio i u druge krajeve, u kojima, međutim zaruke nisu tako dugo trajale. Osnovni elementi običaja (viševrсно posjećivanje i darivanje) postali su sastavni dio predsvadbenih običaja u mnogim krajevima i izvan izravnih vlaških utjecaja, međutim oni su se većinom zbili u znatno kraće razdoblje, da bi se ponegdje u panonskim i dinarskim krajevima vezali uz crkveni običaj oglašavanja svadbe tri nedjelje za redom, no ne nužno sve tri oglasne nedjelje.¹⁶⁴ Često se kao dani nošenja dara spominju nedjelja, katkada po Slavoniji i četvrtak, pa to po svoj prilici uključuje upravo i one dane kada se oglašava vjenčanje u crkvi, što se međutim, u izvorima posebno ne ističe.

Zanimljivih tragova dugotrajnim zarukama, osim u jugoistočnim krajevima (sjeverna Grčka, Makedonija, Crna Gora i Boka kotorska) ima i ponegdje na putu njihova kasnijeg širenja sve do panonskih prostora.¹⁶⁵ Podatci za Slavoniju i jedini

¹⁶⁴ Mihaljev 1976:38; Šalić 1990:86; Lovretić 1897:431; Markovac 1935:245; Pišonić 1900?; Andrić 1999; Žuljić 1904-1906; Klarić 1897:698-699; Lilek 1898:51; Nuić 1897-1898.

¹⁶⁵ Tanović 1927:154; Kličkova-Georgieva 1965:108; Dučić 1931:219; Pavićević 1933:162; Jovićević 1926:529; Stefanović Karadžić 1867:100; Vukmanović 1970:224; Marović 1998:164; Spasojević 1999:142 (Škaljari), 182 (Risan), 207 (Spič), 240 (Albanci u Ulcinju); Vukmanović 1969:138; Bogdan-Bijelić 1929:115; Filipović 1949:159; Ilić Oriovčanin 1846:41; Čakalić 1970; Igić 1949:80; Kolić-Klikić 1987:40; Toldi 1987:176; Lovretić 1897:421; Petrović 1987.

za Bosnu ne preciziraju koliko zaruke traju, samo se neodređeno ističe da je nevjesta dobivala puno darova, ako su zaruke bile duge s obzirom na učestalo *pohodjenje* koje uključuje darivanje. Jedino se u požeškom kraju precizira da su one mogle potrajati i dvije do tri godine, što je još i dulje razdoblje nego što je to slučaj u njihovu izvorišnom području. Osobito su zanimljive potvrde o dugom trajanju zaruka u primorskih Bunjevaca: na području Senjskog bila u svim je istraženim lokalitetima zabilježeno da su zaruke mogle trajati i dulje od godine dana (Birt et al. 2003:481). Na području Krivoga Puta zaruke su mogle trajati različito dugo: od mjesec dana, dva ili više mjeseci do godine dana (vezano uz odsluženje vojnog roka ili odsutnost mladića zbog rada), u pojedinačnim slučajevima i po dvije i tri godine (Lončar i Dačnik 2009:112). Prema podacima za ranije razdoblje za ovo područje i Krmpote u davnija vremena (par stotina godina unatrag) zaruke su znale potrajati tri, četiri, pet i više godina: i čim su zaruke dulje trajale, time je i veća bila čast zaručenih (Pavelić 1973:187). Traga ovoj pojavi ima i u velebitskom Podgorju: u Ledeniku su zaruke dugo trajale, ponekad dvije do tri godine (Černelić 2007-2008). Zaruke u trajanju od dva do tri mjeseca spominju se i u Ribniku u Lici, što je u toj sredini dug zaručnički staž, a neizravnih naznaka ima o tome i na otocima Zadarskog arhipelaga (Černelić 1992; Marijan i Sokolović 1986). Prema najnovijim istraživanjima u Bukovici pojedini kazivači u Medviđi potvrdili su da su zaruke mogle potrajati par mjeseci do godine dana, a u Kruševu su napomenuli da su bogati znali rastegnuti zaruke (Černelić 2010-2011). U većini drugih krajeva zaruke traju samo koliko traje razdoblje oglašavanja svadbe u crkvi.

U podunavskih Bunjevaca običaj *pohodjenja* i darivanja nevjeste također se vezao i uskladio s običajem oglašavanja, propisanom od strane Crkve i to je prema većini podataka bilo razdoblje trajanja zaruka (Černelić 1984a; *ibid.* 1986a). Međutim, najnovija su istraživanja potvrdila da su u podunavskih Bunjevaca zaruke znale i dulje potrajati. Većina kazivača u subotičkom i somborskom kraju tvrdili su da zaruke nisu bile duge, poneki su navodili trajanje vlastitih zaruka, no na temelju njihovih iskaza može se zaključiti da je za njih razdoblje od 2-3 mjeseca značilo relativno kratko razdoblje zaruka. Navodim dva iskaza kao ilustraciju poimanja tih vremenskih odrednica: „Nije kadgod bilo dugo veridba. Kod mene je bila od juna do septembra“ (Juliana Kekezović, r. 1937., salaši na Bezdanskom putu) ili: „Uvik je bilo nedugo. Ni ja nisam bila nepunu godinu zaručena“ (Marija Jurčević, r. 1942., Lemeš). Osim spomenutih primjera, kao razdoblje zaruka koje kazivači označavaju kao ne toliko dugo (2 - 3 ili 3 - 4 mjeseca, od 2 mjeseca do pola godine) spominju se zaruke u naseljima: Gornji Tavankut, Novi i Stari Žednik, Subotica i Sombor. Primjerice, kazivačica Marija Hornjak (r. Bošnjak 1936.) iz Sombora navela je: „Npr. kod mene je trajalo 6 miseci, a ima di je trajalo i godina i dvi. Kod salašara je bilo puno kraće, al' kod somborske majstorije je bilo drukčije.“ I u drugim naseljima (Tavankut, Stari Žednik) mogle su zaruke trajati iznimno i do godine dana, a ponekad i dvije godine, ako je zaručnik prije vjenčanja otišao u vojsku (Jaramazović 2011).

Može se na temelju iznesenih činjenica pretpostaviti da je ovaj običaj nastao i izrastao u značajnu predsvadbenu tradiciju upravo zbog dugotrajnih zaruka.

Sukladno pretpostavci da ishodište ove pojave treba tražiti u starosjedilačkom vlaškom kulturnom sloju, također se može uočiti da se sadržaj darova više razlikovao u krajevima udaljenijim od njihova izvorišta. Karakteristični predmeti za uljepšavanje i uređivanje nevjeste čine sastavni dio toga dara u nekim krajevima Makedonije i Srbije, a javljaju se i u Kreševu u Bosni. Zanimljivo je da u vlaškom području na sjeveru Grčke nema kolača kao sastavnog elementa ovoga dara, dok se kolač javlja kao glavni predmet darivanja, a ponegdje i kao jedini dar u svim ostalim krajevima, pa tako i među Vlasima u sjeveroistočnoj Srbiji. U tom području svekrva također nije sudjelovala izravno u provođenju ovoga običaja. Ona je slala svoj dar, a to su činili i ostali ukućani i sav mladoženjin rod preko posrednika. Zanimljiv zajednički element su žene rođakinje koje su posredovale između mladoženjina roda i buduće nevjeste. Takav oblik posrednog darivanja nevjeste javlja se na čitavom prostoru zastupljenosti te pojave sve do podunavskih Bunjevaca, ali usporedo s obvezom upravo mladoženjine majke da najčešće osobno posjeti i daruje buduću snahu. Katkada je to činila naizmjenično sa ženama iz mladoženjina roda, kao što je to bio čest slučaj po Bosni i osobito u panonskim krajevima, uključivši i podunavske Bunjevce. Što je ishodišno područje ovoga običaja bliže, širi je krug posjetitelja bio uključen u ovaj običaj, a gubi se pojava naizmjeničnog posjećivanja. Kada ne bi bilo potvrda takvog načina *pohoda* nevjeste u Duvanjskom polju, u Gorskom kotaru (i tragova u velebitskom Podgorju i Bukovici, a možda i u Lici), po sjevernoj i srednjoj Bosni, pa čak i u Makedoniji), moglo bi se pomišljati da su se takvi specifični elementi ovoga običaja oblikovali tek u panonskome prostoru jer je ta pojava upravo karakteristična za taj prostor. Kombinacije elemenata običaja mogu biti različite, a istih ili sličnih elemenata katkada ima na raznim stranama. Ipak su neki od karakterističnih vlaških elemenata više zastupljeni u jugoistočnim područjima, koja su i teritorijalno bliža vlaškom izvorišnom području. I ovaj je običaj po svojoj prilici nastao uslijed prožimanja predslavenskih i slavenskih elemenata, a priključili su mu se kasnije i kršćanski elementi (vezivanje tih posjeta uz oglasno razdoblje). Postupnom akulturacijom (a možda i asimilacijom) razvili su se zanimljivi i osebujni oblici običaja. Poneki elementi ovoga običaja poprimili su i stanovita regionalna obilježja, iako zapravo gotovo da nema elementa toga običaja, a da se isti takav ne pojavljuje i u nekom drugom udaljenijem kraju. Isti elementi, dakle, mogu se pojaviti i u sasvim različitim krajevima, no njihovom različitom kombinacijom dobivaju se određene osebujne regionalne suvrstice istoga običaja.

2.2.1.2. Specifični nazivi za posjete sa svrhom darivanja te darovatelje

Već sam u prikazu predsvadbenog darivanja spomenula među ostalim i naziv *ob(i)lazak* i slične nazive, kojima su se ponekad takvi pohodi označavali. Varijante toga naziva javljaju se u Lici i po zapadnoj Bosni. Zanimljivi su stoga što se takav naziv koristi i u podunavskih Bunjevaca, ali u različitom značenju: dan prije svadbe ili na dan svadbe prije vjenčanja dolazi skupina svatova, pretežno mladeži, *obilaziti divojku, u oblaženje*. Neću se posebno baviti pojedinostima značenja tih naziva i suvrsticama sastanaka i posjeta koji su njime obuhvaćeni, no zanimljivo je i nije

slučajno da se takav naziv pojavljuje samo na određenim područjima. Jedan drugi naziv – *kolač* - za sastanak ove vrste također je zanimljiv, budući da ga podunavski Bunjevci u okolici Budimpešte koriste za označavanje sastanka kod drugog oglašavanja ili kao naziv za zaruke. Taj naziv spominje Erdeljanović kod ličkih Bunjevaca kao alternativan nazivu *oblaza(čina)*, a traga mu ima i u nekim novijim zapisima (Erdeljanović 1930:226; Krauesel 1955). Spominje se u dijelu Splitske zagore, u nekim selima Livanjskog polja i u Tomislavgradu.¹⁶⁶ Zanimljiva je pojava toga naziva za treći sastanak u predsvadbenom razdoblju u Žumberku (Muraj 1973:161). Tom se prigodom nosio kolač, kruh i vino u nevjestin dom, što je također suvrstica specifičnog običaja pohoda nevjeste sa svrhom darivanja, ali srasla sa službenim sastankom, a te se pojave katkada ne mogu sasvim jasno razlučiti jedna od druge.¹⁶⁷

Taj naziv upućuje na jedan drugi zanimljiv i specifičan naziv – *kolačare*, kojim se označavaju žene, sudionice toga običaja. Već sam ga spomenula kao specifičnog za podunavske Bunjevce, gdje se na pojedinim salašima u okolici Sombora koristio kao oznaka za žene koje su naizmjenično posjećivale buduću nevjestu i darivale je kolačem. S obzirom na Bunjevce osobito je zanimljiva varijanta naziva *kolačarice* u istom značenju u Moravicama u Gorskom kotaru (Vondraček-Mesar 1986). U međuprostoru potvrđen je još u istočnom Srijemu, u Nuštru, u susjednim Vidovicama i u okolici Dervente (*kolačaruše*) u Bosanskoj Posavini te u Duvanjskom i Livanjskom polju u jugozapadnoj Bosni.¹⁶⁸ Zanimljiva je potvrda naziva *kolačarke* u zapadnoj Makedoniji, za žene koje su nosile djevojci pogaču koju joj je slao momak, s tom razlikom da se radi o jednokratnoj posjeti više žena (Popovski 1972: 98-99). Nadalje se isti naziv *kolačari* koristi za momkove ukućane koji su nosili u djevojačku kuću dar u Boljevačkom kotaru u sjeveroistočnoj Srbiji i u Sjeničkom polju u jugozapadnoj Srbiji, a naziv *kolakari* u Maleševu u istočnoj Makedoniji za njegove muške rođake u istoj ulozi (Grbić 1909:162; Rajković 1982a:125-126; Pavlović 1928:225). U bačkih Šokaca u Sonti nazivom *pogačare* označavaju se žene koje na ovaj način pohode nevjestu (Bosić 1992:33). Naziv *kolačare* i njegove suvrstice imaju još jedno značenje: njime se u Lemešu kod Sombora označava nevjestina rodbina koja dolazi na pir s darovima za nevjestu i njezinu novu obitelj (Černelić 1986a). Taj naziv u drugih regionalnih bunjevačkih skupina u Podunavlju nije poznat, no zanimljivo je da je u opisu svadbenih običaja u Kačmaru u južnoj Mađarskoj poglavlje koje obrađuje dolazak nevjestina roda na pir (donose joj *pletenu kolač* u šarenoj torbi) naslovljeno *kolačare* (Batinkov 1977). Zanimljiva je potvrda toga naziva u istom značenju u Novigradu kod Zadra, a na otoku Rabu *kolačarice* su bile žene koje su nosile nevjestinu dotu (Bonifačić Rožin 1954b; *ibid.* 1953b). Ta je pojava poznata i u nekim udaljenim krajevima, u aleksinačkom Pomoravlju i u Debru i Župi u zapadnoj Makedoniji (Antonijević 1971:153; Manojlović 1935:69). Naziv *kolačare* u ovome značenju, premda rijetko potvrđen, pojavljuje se razasuto

¹⁶⁶ Alaupović-Gjeldum 1995-1996: 66-67; Kajmaković 1963:205; Hrga 1995; Nuić 1897-1898.

¹⁶⁷ Naziv *kolač* katkada se javlja i u drugom značenju, što ovdje nije predmet razmatranja.

¹⁶⁸ Bosić 1989-1990:259; Domaćinović s.a.; Adžaga 1997; Janjić 1959-1960; Kajmaković 1961: 204-205; Zubac-Ištuk 1994:65; Hrga 1995.

na raznim stranama jugoistočne Europe, upravo na područjima drugih već ranije uočenih specifičnih pojava.

2.2.1.3. Srodni elementi predsvadbenog darivanja s obvezom darivanja nevjeste nakon vjenčanja

Premda se u prikazu oblika darivanja u ovome poglavlju nastojim držati određenog kronološkog redoslijeda, postoje srodni elementi u običajima koji su se prakticirali i nakon vjenčanja i svadbe, katkada se oni u istim lokalitetima ili područjima udvostručuju, rjeđe se prakticiraju samo u razdoblju nakon svadbe. Ovi običaji sadrže brojne zajedničke elemente s darivanjem u predsvadbenom razdoblju te se iz tog razloga na njih osvrćem u kontekstu predsvadbenog darivanja.

Nakon vjenčanja, na sličan način kako se to drugdje činilo u predsvadbenom razdoblju, žene iz mladoženjina roda nosile su nevjeste darove na glavi u okićenim *konistricama* i *koficama*, koji se u Zlarinu sastoji od tekstilnih predmeta, a u Jezeranama na Murteru od pogače, kolača, slastica i vina; na Zlarinu takav su dar nosile predstavnice oba roda (Furčić 1980:324; Rajković 1982:545; 30. međunarodna... 1996). Ovakav primjer preslikavanja običaja s proširenim krugom sudionika (u Zlarinu) i izmijenjenog redoslijeda pokazuje da su ove dvije pojave srodne po nekim osnovnim elementima: *pohođenje* i darivanje nevjeste. Katkada su povezane i istim nazivom *kolačare* za različite sudionike običaja. Zanimljivo je da u Duvanjskom polju posjet nevjestine majke i žena iz njezina roda podsjeća na predsvadbene pohode žena – nose joj na dar hranu, piće, češalj, vunu i pogaču, a takav se posjet naziva *na kolač* (Đikić 1989:27). Prema drugim izvorima *kolačarice* su na tom području nosile nevjeste kolač u predsvadbenom razdoblju, dok izvori iz ranijih vremena potvrđuju da su žene išle *na kolač*. Oba ta naziva potvrđena su i u Livanjskom polju (Hrga 1995). Taj se naziv u nekim krajevima koristi za žene koje su nosile darove nakon svadbe za razliku od njihove češće zastupljene pojave u predsvadbenom razdoblju. *Kolačaricama* su se nazivale djevojke koje su donosile kolače iz nevjestine kuće nakon pira u Ivčević Kosi u Lici. Zanimljivo je da se taj običaj navodi kao noviji, što bi moglo značiti da je u ovom kraju Like nastao pod utjecajem običaja u susjednim krajevima, što međutim u drugim izvorima nije potvrđeno (Hećimović-Seselja 1985:162). U Andrijevcima u Slavonskoj Posavini to se značenje proširilo na sve žene koje su nakon pira nosile dar u kolaču kao predstavnice svake kuće koja je sudjelovala u svadbi (Markovac 1935:244).

Nakon što je nevjesta prešla u rod svojega muža njezini ukućani i rodbina našli su se u istoj situaciji u kojoj je ranije bila mladoženjina strana, još dok im nevjesta pravno nije pripadala. Sličnost i razlika je u tome što je, uvjetno rečeno, nevjesta promijenila stranu, pa su se zapravo običaji s gotovo istim sastavnim elementima ponavljali, ali su se obrnule strane koje prakticiraju ovakav oblik darivanja. Premda su određeni specifični elementi dolaska nevjestinih roditelja i rodbine na pir s darovima za nju i njezine nove ukućane zanimljivi i premda ih se može slijediti gotovo u istim prostornim odnosima kao i prethodnu pojavu, neću se tom pojavom posebno baviti. Kod Vlaha u sjevernoj Grčkoj taj je običaj vrlo ceremonijalan i važan dio

svadbenih običaja. Poznaju ga i lički i podunavski Bunjevci: nevjestina majka nosila je *pletenu kolač* svojoj kćeri na dar, da spomenem samo najosnovniji element tog običaja kod Bunjevaca.¹⁶⁹

2.2.2. Mladoženjina obitelj ima obvezu darovati nevjesti vjenčano ruho

Već sam u prethodnom poglavlju u okviru razmatranja teme o posjećivanju i darivanju nevjeste u predsvadbenom razdoblju spomenula da su te dvije obveze mladoženjina roda katkada povezane, tako da se istom prigodom (ili pri jednome od tih pohoda kada ih je bilo više) budućoj nevjesti na dar nosilo i svadbeno ruho. Na pretpostavljenom izvorišnom području ovih pojava na jugu, te su dvije pojave također povezane, premda im se pojedini sastavni elementi razlikuju. U Vlaha u Samarini u sjevernoj Grčkoj nevjesti se nije nosilo na dar cjelovito vjenčano ruho, već samo veo i ukrasi za glavu, češalj, nakit i određena kozmetička sredstva dan uoči vjenčanja. Zanimljivih primjera preplitanja ova dva običaja ima i na drugim područjima, što je rjeđi slučaj nego što je to njihova usporedna pojavnost na istom području kao dva odvojena običaja. Ima krajeva u kojima je bio poznat samo jedan ili samo drugi oblik predsvadbenog darivanja.

U razmatranju ove pojave ponovno započinjem s podunavskim Bunjercima. U regionalne bunjevačke skupine u okolici Sombora obveza darivanja odjeće i obuće zaručnici povezana je s nošenjem svekrvina dara u kolaču na *prsten* ili *rakiju* (zaručke). Ovaj se običaj prakticirao u Subotici i okolnim naseljima kao zaseban običaj. O tome ima podataka i u pojedinim starijim izvorima. O kupovini ruha dogovarale su se dvije svatovske strane obično na zarukama. Pojednosti običaja u izvorima neznatno se razlikuju, a katkada ima neizravnih podataka, no osnovni zajednički element je obveza svekra ili mladoženjine obitelji uopće kupovina vjenčanoga ruha budućoj snahi.¹⁷⁰ Ponegdje se isticala i mogućnost da se umjesto kupovine budućoj snahi davao novac za vjenčano ruho (Prčić 1927:168). Prema Erdeljanoviću djevojka je još u predsvadbenom razdoblju kod svakog posjeta i sastanka s mladoženjinim rodom dočekivala goste u svekrovom ruhu, a također je bila obučena u to ruho kad je odlazila na misu u pratnji zaručnikovih rođakinja (1930:235). To bi značilo da je ruho trebalo ranije kupiti budućoj snahi, što bi podrazumijevalo i poseban dogovor o kupovini takvoga ruha još prije zaruka. Moguće je da je to jedna od varijanti ove pojave u podunavskih Bunjevaca. Za razliku od ostalih, jedan od članaka iz prošlog

¹⁶⁹ Međutim, ta je pojava znatno šire prostorne zastupljenosti i upravo zbog toga valjalo bi je razmatrati u njezinoj ukupnosti, a ne samo s osvrtom na određene specifične elemente. Tek bi takvim pristupom ovoj pojavi određeni specifični elementi mogli biti na pravilan način klasificirani, a daljnjim postupkom njihove kombinacije u prostoru bilo bi moguće utvrditi i njihov uzročno-posljedični suodnos. Ima naznaka da bi proučavanje ove pojave također moglo dati doprinos istraživanju etnokulturnog oblikovanja Bunjevaca, međutim, pritom ne bi bilo uputno istraživanje svesti samo na određene izabrane elemente pojave. Samo utemeljeno i dobro koncipirano istraživanje, koje bi obuhvatilo pojavu sa svim njezinim sastavnim elementima na ukupnom prostoru njezine pojavnosti, moglo bi dati pouzdane rezultate, a takav pristup jednoj složenoj temi prelazi okvire ovoga rada.

¹⁷⁰ Staniša 1899:39; Bellosics 1909:402; Rajić 1919:45.

stoljeća donosi nešto opširniji opis ovoga običaja, koji ukazuje na važnost ovoga običaja u daljoj prošlosti.

Dvije svatovske strane dogovarale su se što će se kupiti budućoj nevjesti od ruha:

... suknja, rekla, prusluk i ostalo razume se da mora biti od teške svile, jer zlo ako devojački rod ruvu zameri, ali još dvaput gore, ako đuvegija primeti, da mu je mlada lošije odevena od mlade starijega mu brata. Kako se u dućan uđe, dućandžija odma pozna svoju mušteriju. Svekru se odma donese stolica i posluži se šljivovicom. Razmete se čitava bolta. Ne pita se tu za cenu, nego što se mušteriji dopadne to se nemilice kroji. Ne pita, do duše, boltadžija ni za novce: ta on već poznaje čiča Stipana i Bartola, oni će to već izduvati, ako nikako drugčije, a ono će gospodar Toma, Joca ili Manojlo ocepiti 2-3 lanca zemlje, pa kvit račun. Što mora biti, mora! Grdna bi bila sramota da je čovek gori od drugih, koji su od njega lošiji, ili koji su mu ravni. Kad se ruvo kupi nose ga šnajci, da ovaj kroji i šije (Knežević 1881:115-116).

Prema novijem radu uoči svadbe mladoženjina je majka s jednom rođakinjom i budućom *snašom* išla kupovati vjenčano ruho. Kupovala se i obuća, ukras za glavu *vinac*, a kupovao se i cvjetni buket ako je bio u modi (Kujundžić 2004:53).¹⁷¹

Terenska istraživanja potvrdila su taj običaj u okolici Subotice. Dogovarali bi se na *piću* (zarukama) što će od vjenčane opreme momkova strana darovati djevojci: „vinac, ruvo, cipele, sve što treba za vinčanje“ (Anica Balažević, r. 1914., Tavankut); u Đurđinu se odjeća budućoj snahi donosila na poseban sastanak prije vjenčanja (Černelić 1986a; ibid. 1984a). Najnovija istraživanja u Bačkoj potvrdila su ove podatke, a u novije vrijeme se i u subotičkom kraju ova dva običaja spajaju i vjenčana oprema postaje dio zaručnog dara. Ovaj se običaj prakticira i danas u modificiranom obliku i postao je neizostavan dio zaručnih darova. Osobito su popularne posebno ukrašene kutije u koje se gotovo redovito kao dar slaže i vjenčano ruho za buduću nevjestu. Njih još uvijek izrađuju pojedine Bunjevke, no još od 1950. godine postoji i posebna trgovina u Subotici u kojoj se naručuju i kupuju ukrasne kutije obložene svilom različitih oblika, boja i veličina te svjedoče o opstojnosti ovoga tradicijskog predsvadbenog običaja u modificiranom obliku (usp. Černelić i Jaramazović 2010:221, 231-235) Taj je običaj bio poznat i u Bunjevaca u južnoj Mađarskoj. Prema ranijim istraživanjima dobiveni su sljedeći podatci: u Vancagi je *đuvegija* zaručnici uz odjeću posebno kupovao još i cipele; bogatije obitelji uz vjenčano ruho darovale su *snaši* i lanac s dukatima, a u Kaćmaru su se dogovarali hoće li joj svekar dati novac za ruho ili će ga sam kupiti (Batinkov 1977; Černelić 1983). Najnovija istraživanja potvrdila su da se ovaj običaj prakticirao i drugim bunjevačkim naseljima, ali je za razliku od ostalih regionalnih bunjevačkih skupina danas izvan običajne prakse. U Vancagi, Kaćmaru i Čavolju kazivači su naglasili da

¹⁷¹ Nije precizirano kad je to ušlo u modu, no rad u kojemu se iznose ovi podatci zapravo je fotomonografija. Buket cvijeća pojavljuje se prvi put na fotografiji iz 1912. godine, a od sredine dvadesetih godina sve se češće pojavljuje na vjenčanim fotografijama (usp. ibid. 23-50).

su taj običaj prakticirali bolje stojeći zaručnikovi roditelji: „...ko je malo bolji moro je kupit ruvo“, (Marija Matoš, r. 1925., Kačmar) „kupovao se plišani kabat za snašu“ (Katica Zelić, r.1922., Vancaga) ili se kupovao materijal koji se nosio *šnajderki*: „... svekrva je nosila ruvo i vinac.“ (Roza Petrekanić, r. 1936., Čikerija); u Gari su također kazivači naglasili da se materijal za vjenčanicu nosio *šnajderici* (Černelić 2012).

Ne ulazeći u sve pojedinosti običaja na širem prostoru jugoistočne Europe, osvrnut ću se na njegov osnovni element: obvezu darivanja vjenčanoga ruha budućoj snahi. Najčešće se kao osoba zadužena da se za to pobrine spominje svekar. Često se ne ističu sve pojedinosti pa nije uvijek jasno uključuje li ta obveza i kupovinu obuće za nevjestu. Ponegdje se spominje samo obveza darivanja vjenčanog oglavlja, cipela i nešto od odjeće. Katkada se spominje jedan od tih artikala, a drugi put se javljaju u različitim kombinacijama. Pored ovoga običaja u nekim dinarskim krajevima i po Jadranu djever, a katkada i kum, donosili su nevjesti na dan vjenčanja obuću, a često je njegova dužnost bila i da je obuče.¹⁷²

Kupovanje vjenčanog ruha nevjesti prakticiralo se i u bačkih Šokaca (Bosić 1992:4). U Baču je svekar vodio snašu da *pazare*: išli su *svekrovo ruho krojit*, a na taj način u pratnji majke i rođakinja kupovalo se vjenčano ruho za nevjestu i u srijemskih Srba (Bartolović 1944:25; Bosić 1989-1990:259). I srijemski Hrvati su pridavali važnost obvezi mladoženjine strane da nevjesti kupuje svu potrebnu opremu za vjenčanje, dok joj se odjeća koju će obući drugoga dana darovala još na prošnji (Lasić 1997). Takav običaj poznavali su i Srbi u Somboru i ponegdje u Banatu (Dimitrijević 1969-1970:92; *ibid.* 1958:240; Petrović 1931:92). U podunavskom dijelu Banata i pojedini su časnici imali obvezu kupovanja pojedinih dijelova vjenčane opreme budućoj nevjesti (Cvar s.a.). U Hrvata u mađarskom dijelu Baranje svekar je kupovao nevjesti svu opremu, a u nekim selima hrvatske Baranje darovao joj je samo cipele (Sárosacs 1968:110; Mihaljev 1976:39). Taj je običaj poznat u Srijemu i Slavoniji.¹⁷³ U većini potvrda ističe se da su svekar i svekrva, katkada i drugi ukućani, vodili buduću snahu na *vašar* i kupovali joj odjeću po njezinoj želji, a u Retkovicima, Sikirevcima i Andrijevcima kao dar izdvaja se i ogledalo.¹⁷⁴ U našičkom kraju svekar je kupovao nevjesti haljinu za vjenčanje ili joj je darovao novac da si sama kupi što joj je potrebno (Petrović 1985). Zanimljiva je upravo obrnuta situacija zabilježena u Vrbici kod Đakova. Punac i punica bili su dužni kupiti odjeću budućem zetu (Šalić 1990:96). U nekim selima Srijema djever je bio dužan nevjesti kupiti vijenac i *šlajer*, ponekad joj je kupovao i cipele (Stojanac s.a.). Novija inačica ovoga običaja potvrđena je i u zapadnoj Slavoniji u okolici Novske: buduću mladoženja je nabavljao svadbenu *krunu* desetak dana prije svadbe, a u Gornjim Bogičevcima je naglašeno da

¹⁷² Ta dva običaja ipak treba odvojeno razmatrati. Običaj obuvanja nevjeste karakterističan je vlaški običaj koji međutim u podunavskih, a ni u primorsko-ličkih Bunjevaca nije poznat, te stoga tu pojavu neću posebno prikazivati, no treba je izdvojiti kao posebnu i ne brkati s obvezom darivanja vjenčane opreme, premda katkada i te dvije pojave mogu biti isprepletene.

¹⁷³ Bogišić 1974:252; Ilić Oriovčanin 1846:73; Stojanović 1881:223; Lovretić 1897:435-436.

¹⁷⁴ Kravić s.a.; Pukler 1882:85; Filakovac 1906:112; Matasović 1995:19; Marković 1986:28; Markovac 1935:245; Toldi 1994:104; Kurjaković 1896:152-153.

joj je bio dužan donijeti *kajišane opanke* na dar, no ona ih nije nosila tijekom vjenčanja, već drugog dana svadbe u svom novom domu (Škrbić 2000-2001:191). Odjeću je budućoj nevjesti za drugi dan svadbe u kojoj će ići u crkvu, kupovala svekrva još i u Podravini, što je zasad izolirana potvrda te pojave u ovim krajevima Hrvatske (Dolenec Dravski 1987:74). Obveza momka da kupi budućoj ženi čizme ili opanke, a u novije vrijeme nakit, zabilježena je još i u Pokuplju (Drganc 1935:215).

Potvrda o kupovanju vjenčanoga ruha nevjesti ima po Bosni i u dijelovima Hercegovine, većinom u Hrvata.¹⁷⁵ U Varcar-Vakufu vjenčana odjeća za nevjestu nosila se još u okviru običaja predsvadbenog posjećivanja nevjeste (Klarić 1897:699). Prema drugom izvoru u istom mjestu nosio se tom prigodom budućoj snahi nakit i haljina koju je ona bila dužna odmah obući i tako odjevena izići pred goste (Lilek 1898:48). U okolici Tuzle nevjestini su roditelji tražili od mladoženjinih roditelja da budućoj nevjesti kupe vjenčano ruho (Filipović 1960:230). U Hrvata u Livanjskom polju i u Srba u okolici Jajca momkova kuća bila je dužna nevjesti darovati *prisvlačilo*, dakle, odjeću koju će obući nakon što skine vjenčano ruho drugoga dana svadbe, a u Srba ikavaca u Livanjskom polju darovali su joj *ječermu*, dakle, dio odjeće ili joj platili po dogovoru umjesto toga „zlatnom deseticom“ (Kajmaković 1961:204; 211; Hrga 1995; Lilek 1898:29). Noviji arhivski izvori potvrđuju da se u nekim selima Livanjskog polja nekada nevjesti nosilo na dar i vjenčano ruho (Duvnjak 1996). Svekar je nosio budućoj snahi cipele i dijelove vjenčanoga ruha u Gackome u istočnoj Hercegovini (Delić 1907:267). Nevjestu se darovalo odjećom po dogovoru u Varešu u srednjoj Bosni i u gornjoj Hercegovini, a djever je bio dužan donijeti joj ogledalo i češalj, u gornjoj Hercegovini uz to i iglu i crvenu svilu, a u Varešu sapun i cipele (Lilek 1898:52; Bratić 1903:387). Slična je kombinacija darova budućoj snahi potvrđena i u Srba na Baniji (Begović 1986:163).

Zanimljive su potvrde po sjevernom Jadranu u Istri i Primorju (po Valvazoru samo dijelovi odjeće i cipele), na Kvarnerskim otocima Cresu i Krku i na Pagu.¹⁷⁶ Ovaj je običaj bio poznat i primorskim Bunjevcima na obroncima Senjskog bila. Prema riječima Grge Nekića iz Žuklja momkovi su roditelji kupovali vjenčano ruho i cipele za mladu i donosili joj na zaručke u prvoj polovini 20. stoljeća. U Rončević Dolcu je Elizabeta Nekić kazivala da se zaručnici darovao novac kojim je ona kupovala stvari potrebne za vjenčanje. Kasnije, u drugoj polovini 20. stoljeća bilo je uobičajeno da su momak i djevojka, nakon što su se dogovorile zaručke, zajedno odlazili u Rijeku ili Senj izabrati prstenje i vjenčanu odjeću djevojci, što je momak bio dužan kupiti (Černelić 2006:61-62). Na području Krivoga Puta potvrđena je suvremenija inačica običaja: zaručnik je kupovao platno za odjeću od kojega će se šivati njezina vjenčanica, odnosno to su zaručnici mogli i zajedno kupovati, s tim da je zaručnica birala, a zaručnik plaćao (Ivić 2009:154). Zanimljiva je potvrda kombiniranih običaja nošenja kolača i vjenčanoga ruha u predsvadbenom razdoblju u Jasenicama u južnom velebitskom Podgorju. Vjenčano ruho, koje se šilo kod mladoženje, nosili su svekar i

¹⁷⁵ Janjić 1959-1960; Kristić 1949:115; Lilek 1898:53; K. 1870:418; Buconjić 1908:90; Filipović 1949:171; Š...ć 1888:65; Stanković 1887:42; Semiz 1903:590; Palunko 1908:254.

¹⁷⁶ Mikac 1963:298, 344; Popović 1948; Linardić 1918:270-271; Zec 1918:162; Širola 1938:100.

svekrva budućoj snahi, poslagano na velikom kolaču (Černelić 1984b). Ta je potvrda zanimljiva i stoga što je to ujedno najzapadniji bunjevački trag ovoj kombiniranoj pojavi, dok je nošenje kolača na dar nevjesti potvrđeno i u Lici i Gorskom kotaru. Traga ovome običaju ima i u Kruševu u okolici, iako ga spominju samo rijetki kazivači: u bogatijim obiteljima svekar i svekrva nosili su vjenčanu odjeću budućoj snahi (Černelić 2010-2011). U Dalmaciji nadalje nema kontinuiteta toj pojavi sve do područja ušća Neretve. U Komarni su djeveri nosili djevojci momkov dar kad su dolazili po njezinu opremu: vjenčano ruho, cipele i ogledalo, a u Kuli Norinskoj momkov otac nosio joj je na zaručke prsten i novac, kojim je ona kupovala svadbene darove i vjenčanu opremu (Milićević 1964). Na Pelješcu je svekrva u pratnji druge žene iz kuće još iza zaručka nosila budućoj nevjesti punu *koficu* odjeće, svile i cipele, koje je zaručnici kupovao zaručnik. Ovaj je običaj također zanimljiva kombinacija s običajem ženskog *pohoda* i darivanja nevjeste (Fisković 1971:283). Ne ističe se posebno da je riječ o vjenčanoj opremi pa bi, s jedne strane, ova pojava mogla tip-ski biti bliža obvezi darivanja nevjeste u predsvadbenom razdoblju, ali po sadržaju dara, s druge strane, bliža je običaju darivanja vjenčanoga ruha nevjesti. Očito se radi o ispreplitanju ta dva, u osnovi bliska običaja. Suvrstica ovog običaja javlja se u Risnu u Boki kotorskoj na jugu Jadrana, gdje nevjesti nekoliko dana pred svadbu mladoženjin brat sa sestrom ili nekom drugom ženom iz roda ne nosi odjeću, već *bječve*, cipele, ogledalo i češalj na dar (Stefanović Karadžić 1867:105). U Prčnju u Boki kotorskoj, prema arhivskoj građi zaručnik je petnaest dana prije vjenčanja poveo svoju zaručnicu i njezinu majku da joj kupi bijeli vijenac kojega će nositi na glavi, rukavice, cipele, suncobran i druge potrebštine za vjenčanje. Prilikom trećih *nuncijs* pred vjenčanje nosio joj je te darove na *gvanitijeri* (Hrvatovski 1887). Nadalje je ta pojava bila poznata u nekim jugoistočnim krajevima Crne Gore.¹⁷⁷ Djever je u Paštrovićima u Crnogorskom primorju nosio nevjesti cipele koje joj je slao mladoženja, no to je dio šire zastupljenog običaja darivanja obuće na tom području i dalje duž jadransko-dinarskog pojasa sve do Istre; u susjednom Spiču uz obuću nosio joj je na dar i svadbene vijenac (Vukmanović 1960:312-313; *ibid.* 1952:600).¹⁷⁸

Potvrda ove pojave ima i po Srbiji, katkada u kombinaciji s obvezom darivanja nevjeste u predsvadbenom razdoblju (Debeljaković 1907:187; Nikolić 1910:203). U drugim krajevima Srbije taj je običaj nešto češće zastupljen od predsvadbene obveze posjećivanja i darivanja nevjeste. Najčešće je momkova kuća imala obvezu darovati zaručnici kompletnu vjenčanu opremu; u Jadru u zapadnoj Srbiji dužnost im je darovati nevjesti *preoblačilo*, cipele i prsten, u jugozapadnoj Srbiji obuću i vijenac, a za potrebe nabavke i pripreme vjenčanoga ruha darovali su joj i novac, tek u novije vrijeme katkada i vjenčanu haljinu.¹⁷⁹ U nekim krajevima ističe se da je nevjesta osobno sudjelovala u izboru i kupovini vjenčanoga ruha (Đorđević 1958:445-446;

¹⁷⁷ Jovićević 1911:751; Erdeljanović 1911:751; Dučić 1931:220; Barjaktarević 1955:235; Spasojević 1999:86, 98, 102, 124, 242, 251.

¹⁷⁸ Pojavu darivanja obuće valjalo bi detaljnije istražiti ne bi li se utvrdilo je li taj običaj povezan s običajem darivanja vjenčane opreme nevjesti.

¹⁷⁹ Manojlović 1933:40-41; Antonijević 1971:144; Mihailović 1971:88; Knežević-Jovanović 1958:93; Petrović 1948:277; Pantelić 1967:121; Rajković 1982a:126; Blagojević 1984:251.

Mijatović 1907:13). Posebno izdvajam ovu pojavu na vlaškim područjima sjeveroistočne Srbije, gdje je mladoženja sam ili svekar darovao budućoj nevjesti najčešće kompletnu vjenčanu opremu; u Gornjoj Resavi je bilo važno da joj daruje vijenac, opanke i nešto od odjeće, a kum joj je posebno donosio oglavlje koje će nositi kao udata žena (Pantelić 1981:204; Grbić 1909:154; Bošković-Matić 1962:140). U okolici Zaječara mladoženjin otac nosio je budućoj snahi odjeću i dukate na *pogodbu* i tek su se potom zaručnici mogli pojavljivati zajedno na javnom mjestu. Nije, međutim, jasno navedeno je li riječ o vjenčanom ruhu. Zanimljiv je način donošenja vjenčanog ruha u Negotinskoj krajini kod Vlaha na dan vjenčanja. Tu dužnost je obično imao djever u Srba i ponegdje u Vlaha; u Prahovu je odjeću nosio *strčala* na način da je pojedine dijelove odjeće navukao preko sebe, a u Mihajlovcu je odjeću nosio preko dulje motke (Pantelić 1970:133, 138).

Ova pojava je u Bugarskoj imala, čini se, regionalan karakter. Prema dostupnim podacima poznata je u sjeverozapadnoj Bugarskoj (Elčinova 1989:117). U Makedoniji je potvrđena samo u Maleševu (Pavlović 1928:226, 228).

Već sam na početku poglavlja napomenula da je suvrstica ove pojave u kombinaciji s predsvadbenim pohodom i darivanjem nevjeste poznata i kod Vlaha u sjevernoj Grčkoj (Wace i Thompson 1972:111). Zanimljivo je da su se u ovoj vlaškoj skupini darovali nevjesti samo dijelovi vjenčanog ruha: oglavlje i ukrasi za glavu, češalj, ogledalo i kozmetička sredstva. Mladoženja je imao obvezu poslati vjenčano ruho nevjesti i u drugih balkanskih naroda, u južnoj Albaniji uz to još i kapu s ušivenim zlatnicima i nešto zlatnika posebno, a u sjeveroistočnim krajevima Grčke u području planine Pelion, nosili su joj mladoženjini prijatelji uz odjeću i druge darove koje joj je slao mladoženja (Hahn 1853:144; Rennel Rodd 1968:91). I Albanci na Kosovu poznaju suvrsticu ovoga običaja: nevjesta je dobila na dar svadbeni veo i odjeću koju će obući kada skine vjenčano ruho (Skuhala 1997).

Obveza darivanja vjenčane opreme budućoj nevjesti zanimljiva je suvrstica pojave darivanja nevjeste uopće u razdoblju do vjenčanja; nakon tog razdoblja takva se obveza prenosi na nevjestine roditelje i rodbinu. Izričitih primjera ispreplitanja ovoga običaja s prethodno razmatranim običajem darivanja nevjeste kolačem i/ili drugim darovima ima malo. Osim što je to slučaj kod Vlaha u sjevernoj Grčkoj i u podunavskih Bunjevaca u somborskog kraja, a u novije vrijeme i u subotičkom kraju (usp. Černelić i Jaramazović 2010:175), te dvije pojave isprepletene su još samo na raznim stranama kao izolirane pojave: na Kosovu, u Lužnici i Nišavi jugoistočnoj Srbiji, u Jasenicama u južnom velebitskom Podgorju i u Varcar-Vakufu u Bosni. Već sam ranije naglasila da su ta dva običaja srodna i bliska i da nije uvijek sasvim jednostavno odvojiti jedan od drugoga. Možda bi brojni navedeni primjeri darivanja odjevnih predmeta (koji se ne smatraju dijelom vjenčanog ruha ili se to barem posebno ne ističe) mogli biti suvrstica iste pojave. Međutim, prikazane su kao dvije odvojene pojave, budući da su većinom kao takve zabilježene i u istom izvoru. Moguće je da su one izvorno bile povezane u okviru ukupne obveze mladoženjina roda prema nevjesti i njezinim ukućanima, koja se u raznim krajevima

mogla razvijati na različite načine. Nevjestu je bilo potrebno darivati određenom količinom dara, kao nekom vrstom otkupne cijene njezinim roditeljima za gubitak kćeri. Možda su pojave koje sam svrstala kao dvije tipološki odvojene, zapravo podvarijante jedne šire zajedničke pojave, no istovremeno je moguće da su se te dvije pojave, kojima je zajednički nazivnik obveza darivanja buduće snahe u predsvadbenom razdoblju, spojile uslijed reduciranja broja predsvadbenih sastanaka, što se na međusobno udaljenim područjima jugoistočne Europe moglo odigravati u različito vrijeme. Dakle, moguće je razdvajanje, ali isto tako i spajanje srodnih elemenata običaja.¹⁸⁰ U prvom redu zanima me prostorni suodnos ove dvije pojave, dakle, razvojni put od vlaških ishodišnih prostora pa do prostora u kojima obitavaju primorsko-lički i podunavski Bunjevci. Nerijetko su se prakticirale neovisno jedne od druge u istoj sredini, a katkada i kao isprepletene pojave. Obje te mogućnosti potvrđene su u podunavskih Bunjevaca, dok su u primorskih Bunjevaca odvojene, da bi u južnom velebitskom Podgorju također bile povezane. Najčešće su te dvije pojave ravnomjerno zastupljene na određenom prostoru, no ne uvijek nužno i na istom području (Bačka, Srijem, Baranja, Slavonija, Bosna, Jadran, Crna Gora). U nekim je krajevima darivanje vjenčanoga ruha gušće zastupljena pojava (po Srbiji), a katkada je to slučaj s darivanjem kolača u kombinaciji s drugom vrstom darova u predsvadbenom razdoblju na nekoliko tipološki izdvojenih načina (Lika, Gorski kotar, Makedonija, Bugarska). Ishodište tih specifičnih pojava moralo bi biti zajedničko. Njihov prostorni razmještaj, kao i sastavni elementi običaja upućuju na njihovo predslavensko podrijetlo, koje u sebi sadrži i elemente slavenskog naslijeđa. Čini se da su elementi običaja, koji su se stjecajem povijesnih okolnosti susretali, bili kompatibilni, pa su se elementi različitog podrijetla bez većih poteškoća mogli prilagoditi jedan drugome. Dok se običaj na sjeveru Grčke čini manje prožet elementima slavenskog kulturnog sloja, taj je utjecaj više izražen u Vlaha sjeveroistočne Srbije, gdje ujedno ima više sastavnih elemenata običaja, kakvi se pojavljuju i u zapadnim i sjevernim krajevima. Međutim, da bi se utvrdilo njihovo konačno ishodište bio bi nužan širi pristup tim pojavama. Međutim, moj interes usmjeren je prema procesima nastajanja, oblikovanja i širenja pojedinih pojava da bi bilo moguće ući u trag njihovome ishodištu s obzirom na mjesto i vrijeme nastajanja i oblikovanja hrvatske bunjevačke subetničke skupine, koja je, dobrim dijelom, ako ne i jedina, zaslužna što su se te pojave, koje u osnovi pripadaju predslavenskom kulturnom sloju, proširile prema zapadnim jadransko-dinarskim i sjevernim panonskim prostorima.

2.2.3. Skupljanje novca na kolač za nevjestu

Već su moja ranija istraživanja dala osnovne naznake o važnosti uloge kolača u bunjevačkim svadbenim običajima (usp. Černelić 1991:139-145). Na tu sam se pojavu osvrnula i u ranije spomenutom radu te ću stoga prvo dati kraći pregled već

¹⁸⁰ Međutim, ni za jednu ni za drugu mogućnost tumačenja nema dovoljno jasnih pokazatelja, a osim toga to i nije predmet istraživanja te stoga ne bi bilo uputno ulaziti u tumačenje izvornog značenja te pojave i traženje njezinih korijena.

utvrđenog prostornog rasporeda te pojave, da bi se nadalje utvrdila njezina zastupljenost i na prostoru čitave jugoistočne Europe.

Polazište za razmatranje ove pojave običaj je nošenja kumova kolača nevjesti na dar, zabilježen u bunjevačkim naseljima u južnoj Mađarskoj. Na kumov su kolač svatovi, kada su dolazili po nejestu, stavljali ili bacali metalne novce, tako da je svatko mogao vidjeti koliko je tko novaca dao. U Vancagi, Bikiću, Aljmašu i Gari taj se kolač potom sjekao i nevjesta ga je dijelila svatovima. Samo je u Vancagi i Aljmašu naglašeno da je kum prvi bacao novac na kolač. U Gornjem Sentivanu prema rukopisnoj građi kuma je zasjekla taj kolač iznad nejestine glave, prelomila ga na četiri dijela i stavila nevjesti u pregaču, a prema terenskim istraživanjima, kolač se lomio na pola, jedna polovica je pripala nejesti, a drugu polovicu je ona dijelila svatovima (Ibid. 55, 139, 141). U Čavolju je sakupljeni novac i polovicu kolača mali djever (nevjestin brat) predavao svojoj majci u krilo, a drugu su polovicu reduše podijelile gostima (Mandić 1975:124). Prema starijem izvoru takav je običaj potvrđen i u Baji: nevjesti su nosili kolač sličan lepinji, a svatovi su ga napunili novcima (Bellosics 1909:403). Drugim regionalnim bunjevačkim skupinama u Podunavlju (u okolici Budimpešte i u Bačkoj u Vojvodini) ta pojava nije bila poznata, a niti drugim etničkim skupinama na tom prostoru, kao ni među drugim bunjevačkim ograncima (primorsko-ličkim i dalmatinskim) u ovome obliku, premda naznaka o nekim mogućim srodnim elementima ima, na što ću posebno ukazati. Takav postupak s kolačem osobito je raširen u Istri, gdje prema većini podataka ima prilično ceremonijalan karakter. Ponegdje su se dvije svatovske strane natjecale koja će dati više novca. Novac je bio namijenjen nejesti, a kolač je pripadao onoj strani koja bi sakupila više novaca. Ponegdje su se pojedini časnici natjecali koji će dati više, u Trsteniku djever, a u području Lupoglava i Cerovlja kum, da bi se izborili za kolač. Na području Buzeta, Cerovlja, Lupoglava i Huma nevjesta i mladoženja su međusobno lomili kolač, a prelomljeni kolač je ona trgala u sitnije komadiće i dijelila ih svatovima (Černelić 1991:142). Po svojoj prilici na Istru se nastavlja i pojava sabiranja novca na kolač u Sloveniji, potvrđena samo prema Valvazoru u području Vipave, gdje se novac zaticao u zareze napravljene za tu svrhu u kolaču. Koliko znam, u drugim krajevima Slovenije taj običaj nije poznat. Jedino je nevjesta dobila dar od svatova kad im je dijelila kolač u Goriškom prema podatcima iz 19. stoljeća. Ne ističe se pritom posebno kakav je to dar (Ložar 1944: 300).

U pojedinim krajevima Like (okolica Metka i Otočca) prema arhivskoj je građi potvrđeno da je nevjesta sjekla i dijelila svatovima kolač, a oni su joj bili dužni platiti za dobiveni komadić kolača (Krauesel 1955; ibid. 1956). Istraživanja u Pazarištima potvrdila su u takav običajni postupak u selu Popovači. Nvjesta je ujutro drugog dana svadbe sjekla i dijelila svatovima po komadić kolača, a oni su joj uzvraćali novcem kojega su stavljali na *pladanj* (Černelić 1996). U okolici Otočca i u Pazarištima riječ je o kolaču kojega su donijeli nejestini roditelji i rođaci na pir. Nvjesta je u Jasenicama u južnom velebitskom Podgorju dobila kolač koji je dijelila svatovima, tko je želio dobiti komadić kolača morao je za to platiti (Rapo 1989). Traga tome običajnom postupku ima i u sjevernoj Dalmaciji. U Poljicama kod Zadra zabilježeno

je da je nevjesta lomila i dijelila prijateljicama kolač, a zauzvrat od njih dobila na dar kolač, bluzu i podveze (Bonifačić 1955d). Prema najnovijim istraživanjima traga toj pojavi bilo je u Bukovici. U Kruševu je nevjesta dijelila od kolača svim svatovima po komadić, „tobože joj daju na pijat nešto“, prema Mariji Jurjević (r. 1935.) (Černelić 2010-2011)

Nešto potvrđá ovog običaja ima i po zapadnoj i srednjoj Bosni, većinom u Srba. Katkada se ističe da je kum bio dužan prvi staviti novac na kolač (Rađenović 1937:234). U okolici Jajca novac se u izdubeni kolač kupio pri *poljevačini* (Lilek 1898:31). U Bosanskoj su krajini svatovi bacali novac na kolač kao otkup za darove (Mirković 1887:378). U Hrvata u Visočkoj nahiji prvo se lomila *maslenica* i u prvi komad je kum stavio novac, a ostale komadiće kolača nevjesta bi podijelila svatovima, koji su uzvratni novac stavljali u *tepsiju* (Filipović 1949:172). Možda je ostatak ovoga običaja i postupak zabilježen u Kupresu da su svatovi počevši od kuma bacali novac na *tepsiju* (Petrović 1953:169). Podatak iz Visočke nahije sličan je postupku sabiranja novca kao uzvrat za dobiveni komadić kolača po Lici. U Mekušju kod Karlovca nevjesta je također dijelila svatovima kolač vilicom, a oni su stavljali novac na tanjur (Drganc 1935:218). Na taj način nije se darivao kolač izravno, već se unaprijed plaćalo da bi se komadić tog kolača kušao i da bi se prenijelo njegovo blagotvorno djelovanje na sve sudionike svadbenog pira. Ta je varijanta dijeljenja kolača određenim svatima ili svim svatovima široko zastupljena u svadbenim običajima, ali bez obveze da se taj dar uzvratiti. Možda je plaćanje za taj komadić kolača bila češće zastupljena pojava nego što to izvori pokazuju jer ne moraju uvijek svi podatci u njima biti potpuni. Čini se da je plaćanje za udijeljeni komadić kolača suvrstica osnovnog postupka sabiranja novca na kolač, koji je bio namijenjen nevjesti. Ponegdje su se, nakon što je nevjesta pokupila novac stavljen na kolač, dijelili komadići kolača svatovima. Riječ je zapravo o istom postupku, samo što su njegovi elementi obrnuto raspoređeni.

Nadalje više potvrda o ovoj pojavi ima u Crnoj Gori. Najčešće se novac stavlja na pogaču koju je donio djever, on bi na kraju pokupio novac i stavio ga u torbu za nevjestu. Taj je običaj potvrđen prema općim podacima za Crnu Goru, zatim u Vasojevićima, kod Kuča, u Riječkoj nahiji i u okolici Berana. Prema Rovinskom i u Zeti i Lješkopolju kum je započeo stavljati novac na kolač. Prema Karadžićevim podacima za Crnu Goru uopće navodi se da je stari svat umjesto mladoženje stavljao novac na pogaču (koliko su se pogodili) i zajedno s pogačom davao ga domaćinu, a i u Donjoj Morači darivanje kolača predstavljalo je cijenu za nevjestu. Ugovorni novac za nevjestu stavlja se na pogaču i u Gackom u istočnoj Hercegovini (usp. Černelić, 1991:142). Novac se na kolač sakupljao i u drugim krajevima Crne Gore (usp. Spasojević 1999:30, 41, 125, 252, 269).

Darivanje kolača bila je osobito raširena pojava u Vlaha i Srba u sjeveroistočnoj Srbiji. Razlikuju se podatci o tome tko je bio prvi dužan staviti novac na kolač. Kod Vlaha u Negotinskoj krajini i u Zlotu kod Bora kum je prvi stavlja novac na kolač i na kraju prebrojao sakupljeni novac. U Zlotu je riječ o kolaču kojega je kum donio na dar nevjesti. U široj okolici Bora djever je obilazio svatove s kolačem i sabirao novac.

U drugim užim regijama sjeveroistočne Srbije prvo su stavljali novac mladoženjini roditelji ili njegov otac ili oba oca na kolač. Katkada se taj kolač lomio i dijelio svatovima, no to se u ovim krajevima češće činilo s kolačima drukčije namjene (Černelić 1991:142, 143). U Vukovcu u Homolju novac su na svekrvin kolač stavljali svekar, kum i ostali svatovi. Kum je predao novac nevjesti, a kolač se nosio natrag u mladoženjin dom, gdje je oba dana svadbe ležao na stolu ispred kuma (Pantelić 1981:212). U okolici Knjaževca svatovi su darivali *kravaj*, novac je nevjesti predao svekar, a ona je kolač dijelila djevojkama za skorou udaju (Reljić 1965:69). Ovaj običajni postupak poznat je i u drugim krajevima Srbije. Na više strana zapadno od Morave svatovi su stavljali novac na kolač, a u jugozapadnoj Srbiji taj se kolač nakon darivanja lomio i dijelio svatovima koji su se otimali za komadiće kolača (Pantelić 1967:125; Rajković 1982a:128, 141; Blagojević 1984:251). U nekim krajevima zapadne Srbije i u južnom Pomoravlju novac na kolač prvi je stavljao mladoženjin otac, kao ugovorni novac, a za njim su svoj prilog dali i ostali svatovi. Taj se kolač lomio i dijelio prisutnima.¹⁸¹ U okolici Pirota u istočnoj Srbiji novac na pogaču stavljao je samo mladoženjin otac. U ovome kraju potvrđen je običaj da je nevjesta nudila gostima čašu vina i kolačić, a oni su joj uzvraćali darom u novcu (Janković 1895:441, 444). U Lužnici i Nišavi istočno od Morave novac se na kolač stavljao kao uzvratni dar nevjesti za darove koje je podijelila svatovima; ponegdje se taj kolač lomio i dijelio, a drugdje se i kolač i novac davao nevjesti (Nikolić 1910:218). Darivanje kolača ima značenje davanja ugovornog novca za nejestu, kako je već spomenuto i ponegdje u Crnoj Gori i u Gackom u istočnoj Hercegovini. U drugim spomenutim izvorima ne ističe se takvo značenje darivanja kolača.

Taj je običaj poznat i u sjeverozapadnoj Makedoniji. U Galičniku kolač daruje samo kum, nejestina mati pred njega i svekra donese kolač i na njega kum slaže dar: nakit, maramu, sapun, češalj, ogledalo i slično. Taj kolač potom lome mladenci i dijele svatovima, a nevjesta ih dijeli djevojkama koje su je čuvale (Džimrevski 1972:194; Kličkova-Georgieva 1965:147). I u Bugarskoj ima traga ovoj pojavi, ali u značenju davanja ugovornog novca kojega svekar stavlja na kolač (Elčinova 1989:117).

Na temelju iznesenih podataka mogu se izdvojiti tri osnovne suvrstice darivanja kolača novcem, odnosno darivanja nejestine novcem posredstvom kolača:

1. Svi svatovi stavljaju ili bacaju novac na kolač, koji se potom većinom lomi i dijeli svatovima (podunavski Bunjevci u južnoj Mađarskoj, Istra, područje Vipave u jugozapadnoj Sloveniji, zapadna Bosna, dijelovi Crne Gore, Srbija – ponajviše vlaška područja, sjeverozapadna Makedonija); novac se katkada sabire na kolač kao otkup koji svatovi daju nejesti za dobivene darove (Bosanska krajina, južno Pomoravlje).
2. Ugovorni novac stavlja se na kolač (zapadna Srbija, dijelovi Crne Gore, srednja Bosna, istočna Hercegovina).

¹⁸¹ Mijatović 1907:23; Petrović 1948:279; Đorđević 1958:459; Stojančević 1974:441

3. Nevjesta dijeli kolač i dobije za to dar u novcu (dijelovi Like, srednja Bosna, Pokuplje, sjeveroistočna Slovenija).

Neki od elemenata običaja (ugovorni novac, lomljenje i dijeljenje kolača) posebni su običajni postupci koji se na širem prostoru javljaju i izvan običaja sabiranja novca na kolač. Povezanost različitih pojava ukazuje na preplitanje različitih običajnih postupaka i njihovo povezivanje i sažimanje u jednu cjelinu.

Sakupljanje novca na kolač ima dijelom nešto drukčiji raspored od ostalih razmatranih pojava u bunjevačkim svadbenim običajima, no zanimljivo je da su svrstice u osnovi istog običaja ograničene samo na pojedine skupine podunavskog i ličkog bunjevačkog ogranka. Na području pretpostavljene matične bunjevačke jezgre ta je pojava nepoznata, da bi nešto više potvrda bilo prema jugoistoku, osobito u južnim i jugoistočnim crnogorskim krajevima. Potvrđuju ih i nekoliko općih opisa crnogorskih svadbenih običaja, pa se sve te potvrde ne mogu sasvim precizno locirati. Premda joj nema traga u južnim vlaškim područjima, šira zastupljenost u Vlaha sjeveroistočne Srbije indikativna je, bez obzira na ishodište toga običajnog postupka. Ni među južnoslavenskim narodima nije ta pojava raspoređena prema etničkom kriteriju. Stoga joj ishodište ili barem opstojnost valja tražiti u prožimanju različitih etnokulturnih slojeva. Specifična varijanta zabilježena u Lici, Velebitskom podgorju, u Ravnim kotarima i Bukovici, kao i zastupljenost obje te varijante u Bosni upućuju na njihovu međusobnu povezanost o kojoj ipak nema dovoljno pokazatelja da bi se moglo ukazati na mjesto njezina uklapanja u bunjevačko tradicijsko naslijeđe. To se ne može preciznije odrediti jer nedostaju upravo podatci na dinarsko-jadranskom graničnom pojasu. S jedne strane, takav raspored podataka pokazuje da ta pojava u svom mogućem izvorišnom prostoru nije pustila dublje korijenje da bi opstala za razliku od nekih bunjevačkih skupina na zapadu i sjeveru, gdje joj ima barem traga. S druge pak strane, može značiti da joj ishodište treba tražiti nešto istočnije nego što se dosad pretpostavljalo da su ishodišna područja hrvatske subetničke skupine Bunjevaca. Šira zastupljenost te pojave u Istri može značiti pripadnost zajedničkom širem matičnom prostoru hrvatske srednjovjekovne dijasporne, unutar kojega su doticaji sa starosjedilačkim balkanskim stanovništvom kroz više stoljeća bili evidentni. I sam rasadišni prostor nije morao biti jedinstven i različite skupine stanovništva mogle su na tom prostoru istovremeno boraviti. Možda se takvim složenim procesima na njihovu ishodišnom prostoru može objasniti pojava pojedinih specifičnih bunjevačkih običaja i u nekim drugim raseljenim hrvatskim skupinama stanovništva s tih prostora (primjerice u Istri, što pokazuje i rasprostranjenost ovdje razmatranog elementa običaja ili nekih drugih zajedničkih elemenata, primjerice u Gradišću). Međutim, to je pitanje ipak presloženo da bi se razmatranjem jednog malog segmenta svadbenih običaja moglo riješiti u cijelosti. Stoga ovaj segment darivanja nevjestice promatram u kontekstu drugih pojava iz okvira šire teme o svadbenim običajima.

2.2.4. Uzdarje u novcu nevjesti za poljubac

U svojim sam se ranijim istraživanjima dotakla i specifičnog načina darivanja nevjeste u bunjevačkim svadbenim običajima: nevjesta na svadbenom piru ljubi svatove i za poljubac dobiva uzdarje u novcu. Taj običaj zabilježen je u svih regionalnih skupina podunavskih Bunjevaca: u Somboru i Subotici i u okolici u Bačkoj, u Baji i u okolici u južnoj Mađarskoj te u okolici Budimpešte, a traga joj ima i u primorsko-ličkih Bunjevaca. Ova karakteristična bunjevačka tradicija poznata je i na širem prostoru njihove moguće pradomovine: u Livanjskom polju, u Tomislavgradu, u Gackom u istočnoj Hercegovini te u Morlaka, dakle u dalmatinskom zaleđu (Černelić 1991:86). Takav prostorni raspored pojave dao je poticaja da se ona istraži i u širem međuprostoru mogućih bunjevačkih migracija, a da bi se utvrdilo njezino izvorište potrebno je također proučiti je i u širem kontekstu jugoistočne Europe.

Karakterističan element toga običaja je uzdarje u novcu, kojega nevjesta prima za darovani poljubac. Međutim, u nekim područjima usporedo je potvrđena suvrstica te pojave, koja ne uključuje kao sastavni element uzdarje u novcu. Može se pomišljati da je taj element novijeg datuma, koji se ucijepio u taj običajni postupak, ali je i u pojedinim starijim izvorima (primjerice: Szárics, Lovrić, Wace i Thompson) upravo taj karakteristični element ovoga običajnog postupka potvrđen. Moguće je da su usporedo postojale obje varijante na istome području. U pojedinim se izvorima više puta ponavljao taj običaj pa se jedanput za poljubac davao novac, a drugi put ne ili se to nije posebno istaknulo. To može značiti da ti podatci nisu potpuni, što za posljedicu ima manju zastupljenost pojave uzdarja u novcu na određenom području, međutim, to nije moguće sasvim precizno utvrditi. Iako je predmet istraživanja upravo varijanta uzdarja u novcu, ne mogu se zanemariti niti ostale varijante. Stoga ću usporedo ukazati i na one podatke u izvorima, u kojima se novac ne spominje, budući da su te dvije pojave srodne te je moguće da je izvorno taj postupak bio jedinstven. Novac je mogao u ukupnom razvojnom oblikovanju te pojave biti noviji element, ali ipak dovoljno dugo sastavni dio toga običaja da bi ga se moglo smatrati tradicijskim. Nevjestina dužnost da ljubi svatove, najčešće u ruke, što je više izraženo u patrijarhalnim sredinama, premda ne isključivo, svaka-ko je izraz poštovanja prema starijim članovima mladoženjine i vlastite rodbine. Nerijetko je nevjesta bila dužna u različitim prilikama ljubiti mnoge sudionike svadbe, u prvom redu mladoženjine ukućane i rodbinu, no ta se njezina dužnost u nekim posebnim prilikama prenosila i na njezinu rodbinu, ponekad samo na pojedine časnike itd. Dakle, u raznim prigodama tijekom predsvadbenog i svadbenog razdoblja izmjenjivale su se osobe ili skupine koje je nevjesta bila dužna poljubiti. U mnogim izvorima nema podataka o vrsti poljupca, odnosno je li ona ljubila svatove u ruke, u čelo, obraz ili u usta. Nevjesta je to činila i u drugim prigodama, premda takvi detalji nisu uvijek niti biti navedeni: pri rastajanju sa svojim ukućanima, pri darivanju svatova, pri umivanju svatova, pri nevjestinu plesu sa svatovima i itd. Međutim, riječ je o drugim običajima u okviru kojih poljubac može i ne mora biti popratni element običaja. U analizi podataka ograničit ću se stoga samo na čin nevjestina poljupca, kojega treba nagraditi uzdarjem u novcu.

U većini se izvora za podunavske Bunjevce ističe da je nevjesta starije svatove i časnike ljubila u ruku, a mlađe u obraz. Taj se običajni postupak tijekom svadbe ponavljao više puta. Ne spominju se u svakom od izvora sve prigode u kojima je nevjesta bila dužna to činiti, ali se mogu izdvojiti one koje se najčešće spominju: predsvadbeni sastanci (najčešće *piće*), dolazak svatova po nevjestu radi vjenčanja, dolazak nevjeste pred mladoženjin dom, nevjesta dočekuje ili ispraća svoje svatove *pohođane*, najčešće drugoga dana pira.¹⁸² U pojedinim izvorima spominju se i druge prigode: još na prošnji u Gornjem Sentivanu (Vidaković 1973); po dolasku mladoženjinih rođakinja po nevjestu da bi je vodile u crkvu na misu i mladoženjinih rođaka u *oblazak* nevjeste u Subotici (Prčić 1927:169; Sekelj 1925:114) ili tek u zoru drugog svadbenog dana u Čavolju (Mandić 1975:136). I terenska istraživanja u većini mjesta potvrdila su taj običaj, no nema uvijek podataka o njegovu ponavljanju više puta od predsvadbenog razdoblja pa do kraja pira. Većinom je nevjesta tu dužnost imala na samome piru, u Somboru i okolici obično je poljupce dijelila u vrijeme skidanja svadbenog oglavlja, u Gradini i Lugovu još i ranije, na *prstenu*, a u Gradini kasnije i u vrijeme dolaska *pođena* (Černelić 1986a). U Tavankutu je nevjesta ljubila goste u ruku na zarukama kada ih je ispraćala, a u Đurđinu, Bikiću i u Baji svekru, svekrvi i ukućanima, kada je sa svatovima dolazila u mladoženjin dom (ibid; ibid. 1983; ibid. 1984a). U Kaćmaru je goste ljubila kada su došli *zapiti* snašu i prije njihova odlaska, te ponovno na piru, ali se kasnije taj običaj pretvorio u *igru za krajcaru* (Batinkov 1977). Slično je bilo i u Đurđinu (Černelić 1984a). Zanimljivo je da su se u Mateviću mogli primjenjivati oba običaja, ali je jedan isključivao drugoga: kod bogatijih se nije održavao ples, već je nevjesta obilazila goste, nudila ih vinom i ljubila i od njih za to dobivala novac (Išpanović s.a.). U Gornjem Sentivanu nevjesta je ljubila svekru i svekrvi ruku kada je došla u novi dom, a ostalim svatovima prije večere i prije uvođenja običaja plesa s nevjestom. Oba načina sabiranja novca za nevjestu primjenjuju se u drugim mjestima usporedo, a običaj plesa s nevjestom u podunavskih Bunjevaca nastao je pod utjecajem Mađara, s kojima na svim područjima žive više stoljeća zajedno kao susjedi (usp. Černelić 2006:109-122). Osim što su najnovija istraživanja u Mađarskoj potvrdila ovaj običaj sve do današnjih dana, no većinom u sklopu spomenute *snašine igre* (naziv zabilježen u Čavolju), u Kaćmaru je zabilježena zanimljiva suvrstica običaja, koja se donekle preklapa i s prethodno razmatranom pojavom sabiranja novca na kolač: *snaša* je nudila svatovima sitno sječen *pletan kolač* i dijelila im pritom poljubac, *đuvegija* za njom čašu vina, a oni su im izvlačili novcem (ibid. 2012). Takvo preplitanje različitih običajnih radnji zapravo znači da se više srodnih običaja reduciranjem pojedinih elemenata povezivalo u novu suvrsticu običaja, koja se sastoji od elemenata koji su se u ranijoj fazi prakticirali kao odvojeni običaji.

I bački Šokci su prakticirali ovaj običaj u raznim prilikama, većinom kada su svatovi dolazili po nevjestu i na piru, ali katkada i na prosidbi ili iza svadbe (Bački

¹⁸² Szárics 1842:887; Antunovics 1858:214; Staniša 1889:37, 41; Ivanyi 1891:197; ibid. 1892:598; Ivanić 1894:102; Bellosics 1909:401-403; Rajić 1919:46; Sekelj 1925:114-115; Đorđević-Malagurski 1927:36; Prčić 1927:169, 171-172; Erdeljanović 1930:235; Prčić 1938:75; Meznerich 1938:26; s. n. 1938:2; Firanj 2016:127.

Breg), na *rakiji* (Bač) ili kada je nevjesta došla u mladoženjin dom u Bođanima.¹⁸³ Također je u raznim trenucima svadbe od prošnje pa do drugog dana svadbe ljubila svatove i dobivala uzdarje u novcu i drugdje po panonskom prostoru, u nekim mjestima (krajevima) i po više puta.¹⁸⁴ Nvjesta je ljubila svoje rođake kada su je dolazili pohoditi na piru, a oni su joj pustili sitan novac u krilo i u Lupoglavu kod Dugog Sela, što je najzapadnija potvrda ovoga običaja (Dokušec 1935:238-239). Katkada nema podataka o darivanju nevjeste novcem za poljubac, a u nekim mjestima gdje se za poljubac davalo uzdarje, nije se to moralo činiti svaki put ili to možda svaki put u izvorima posebno nije navedeno.¹⁸⁵

Vrlo su rijetke potvrde da je nevjesta dobivala uzdarje u novcu za poljubac na prostoru Bosne. Spominje se samo specifična varijanta prema kojoj je nevjesta ljubila kuma u ruku, a od njega dobivala uzdarje u novcu u Vidovicama i Kotor-Varoši u sjevernijim dijelovima Bosne (Janjić 1959-1960; Kulijer 1901:613; Filipović 1960:237). Osim toga u Vidovicama je nevjesta na svim pređsvadbenim sastancima nudila goste čašom pića, ljubila ih, a oni su joj za poljubac stavljali novac u ponuđenu čašu. Nvjesta je ljubila svatove za uzdarje u novcu u Livanjskom polju, Tomislavgradu i u Gackome u istočnoj Hercegovini (Černelić 1991:86). I prema kasnijim izvorima također je potvrđena ta pojava u Livanjskom polju, ali bez podataka o uzdarju u novcu (Zubac-Ištuk 1994:76; Duvnjak 1996). U Gackom se poljubac plaćao samo prilikom ispraćaja gostiju (Delić 1907:295). Ta je pojava inače bez obveze plaćanja za poljubac dosta raširena po Bosni i Hercegovini u svih skupina stanovništva u raznim prigodama tijekom svadbe, a poznata je i u Srba na Baniji.¹⁸⁶

Tragova toj pojavi ima i među primorsko-ličkim Bunjevcima. Erdeljanović spominje da se nevjesta po dolasku u novi dom ljubila sa svekrvom, svekrom i svim ukućanima u usta, za što od njih nije dobila uzdarje u novcu (1930:232). U Ivčević Kosi kod Perušića nevjesta je ljubila svatove drugog dana kada ih je ispraćala, a iza *poljevačine* susjede i od njih dobivala uzdarje u novcu, dok se u Smiljanu ljubila sa svima drugog dana svadbe, bez uzdarja (Hećimović-Seselja, 1985:164; Japundžić 1935:199). Starija arhivska građa donosi podatke o tom običaju pred mladoženjinim

¹⁸³ Bosić 1992:61, 76; Radičev 1943:40; Bartolović 1944:22; Ilić 1960; Kesejć 1950.

¹⁸⁴ Petrović 1931:101; Stefanović Karadžić 1867:313; U.M. 1845:50; Mihaljev 1976:38, 40; Brdarić 1988:9-10; ibid. 1989:10; Španiček 1986; Matišek 1979:164; Sarosács 1978:118; Begovac 1994: 36; Stojanović 1881:223; Njikoš 1970:49; Kegalj 1996; Lovretić 1987:439, 441, 452, 455; Filakovac 1906:118, 124, 126; Đermanović 1947; Šalić 1990:99-101; Vinkešić 1991:23; Petrović 1987; ibid. 1989b; Marković 1986:42; Krpan 1990:199; Lukić 1924:319; Toldi 1994:108-109; 118; Pišonić 1900?; Moser s.a.; Čakalić 1970; Igić 1986:90; Matoković 1994; Štiglmayer 1994; Kolić-Klikić 1987:43-44.

¹⁸⁵ Lasić 1996; Šarić 1995; Kravić s.a.; Ilić Oriovčanin 1846: 44, 57, 67; Domaćinović s.a.; Filakovac, 1906:118; Pukler 1882:88; Vinkešić 1991:22; Perić 1994; Marinković 1995; Marković 1986:40; Lukić 1924:330; Demir 1994; Marković 1994; Vuković 1994; Sinožić 1995.

¹⁸⁶ Kulinović 1898:147-149; Hangi 1906:193; Buconjić 1908:97; Mirković 1887:378; Stanković 1887:42; Aleksić 1931:41, 44; Lilek 1898:26, 33, 41, 46, 48-50; Š...ić 1888:82; Draganović 2014:559-550; Klarić 1897:702; K. 1870:417, 433-434; Kristić 1941:114, 119; Horak 1939:207; Filipović 1949:164; Divić 1935:207; Škaljić 1951:108-109; ibid. 1953: 212, 217; Kajmaković 1962:132; Delić 1907:137, 288, 290; Grdić-Bjelokosić 1890:88-90, 243, 335; Mićović 1952:190, 196; Semiz 1903:594; Šarenac 1985:158, 160. Begović 1986:172.

domom (Bonifačić Rožin 1955b; *ibid.* 1955c; Krauesel 1956; Tomljenović 1956). Novija terenska ispitivanja nisu potvrdila u Lici ovaj običajni postupak, no u primorskih Bunjevaca ima traga ovome običaju: u Žuklju na području Senjskog bila nevjesta je na piru prema starijoj tradiciji ljubila samo muškarce, koji su je darivali novcem, a ona je novac stavljala u škrinju (Birt et al. 2003:521); na Krivome Putu samo se jedan kazivač iz Mrzloga Dola prisjetio da je od svadbe do svadbe ovisilo hoće li nevjesta ljubiti svatove i za to dobiti novac (Ivić 2009:171).

Sporadičnih tragova ovoj pojavi ima duž čitavoga Jadrana, od Istre sve do Boke kotorske i Crnogorskog primorja. Pritom podataka o uzdarju u novcu ima samo u Sovinjaku u srednjoj Istri i na otoku Cresu uz već spomenutu potvrdu u Morlaka prema Lovriću (Mikac 1963:338; Linardić 1918:275). Nevjestina obveza da poljubi mladoženjine ukućane kada je dolazila sa svatovima u mladoženjin dom potvrđena je u više jadransko-dinarskih krajeva: u Istri, u Kotarima, Bukovici, u Kninskoj, Drniškoj, Sinjskoj, Imotskoj i Vrgorskoj krajini, u Makarskom primorju, te na istom području u dalmatinskih Bunjevaca, u kojih je to činila na osobit način tako da ih je izljubila po čitavome licu unaokolo.¹⁸⁷ Katkada je nevjesta tu dužnost imala i u drugim prigodama tijekom svadbe: po dolasku svatova po nju, pred crkvom, pri obilasku sela od kuće do kuće, na odlasku na bunar ljubila je svakoga koga sretne; pritom se uzdarje za poljubac ne spominje s izuzetkom Oklaja kod Drniša, gdje je nevjesta poljubila svakoga svata kada su oni došli po nju, a za poljubac je od njih dobila po jabuku.¹⁸⁸ Novija arhivska građa donosi podatke o specifičnoj suvrstici ove pojave i u Konavlima: nevjesta je drugoga dana svadbe silom ljubila svatove, a oni su se branili od njezina poljupca (Nakić 1994; Uskoković 1994). U starijim izvorima za Konavle o tom običaju nema podataka. U Risnu u Boki kotorskoj spominje se samo da je nevjesta ljubila djevera i djevojke koje su ulazile k njoj u sobu, no oni je također nisu bili dužni nagraditi novcem poljubac (Stefanović Karadžić 1867:137). Ovakav način ljubljenja svatova bez uzdarja nastavlja se i po južnoj i jugoistočnoj Crnoj Gori i prema općim podacima; samo se u Kuća pritom davao novac na dar djeveru za nevjestu pri ispraćaju svatova, a u Malesiji i Sandžaku je nevjesta bila dužna ljubiti svatove na odlasku, a za poljubac je dobila uzdarje u novcu.¹⁸⁹ U Crmnici se spominje da je nevjesta na prošnji ljubila svekru ruku, a on joj je uzvraatio darom u novcu (Vukmanović 1935:96).

Ta je pojava poznata i u drugih južnoslavenskih naroda. U Makedoniji je nevjesta ljubila svatove više puta tijekom svadbe i katkada joj se pritom davalo uzdarje u novcu za poljubac (Filipović 1939:432, 438, 440; Kličkova-Georgieva 1965:101,

¹⁸⁷ Bonifačić Rožin 1952; Bogišić 1874:243, 245, 246; Ujević 1896:161; Erdeljanović 1930:228; Bonifačić Rožin 1956a; *ibid.* 1958; Miličević 1965-1967; Miličić 1955; Alaupović-Gjeldum 1995-1996:70, 74, 77; Kuntleša 1993:292, 294; Mustapić s.a.; Vojnović 1984.

¹⁸⁸ Bonifačić Rožin 1954d; *ibid.* 1956a; Miličić 1995; Alaupović-Gjeldum 1995-1996:70; Mustapić s.a.; Vojnović 1984.

¹⁸⁹ Bogišić 1874:250; Vukmanović 1952:609; *ibid.* 1960:323; *ibid.* 1962:85; Pavičević 1933:175; *ibid.* 1936:38; Jovičević 1911:754; *ibid.* 1926:533; Erdeljanović 1907:274; Dučić 1931:231; Spasojević 1999:41, 80, 280; Medaković 1860:47; Martinović 1867:60; Vrčević 1891:80.

107-108; Tanović 1927:118). Za druga područja nema podataka o uzdarju (Manojlović 1926:88,92; Pavlović 1928:233; Tanović 1927:180). Zanimljivi su raznovrsni oblici ovoga običajnog postupka u Đevđelijskoj Kazi, gdje se poljubac nije nagrađivao svaki put; kad su svatovi došli po nevjestu za poljubac ju je samo kum nagrađio i to s jabukom u koju je bilo zataknuto puno kovanica, a pri kraju pira je za poljubac dobila novac od svih svatova (Tanović 1927:176; 180, 188). U Bugarskoj je prema većini potvrda nevjesti za poljubac bilo obavezno dati uzdarje u novcu.¹⁹⁰ Budući da se to više puta ponavljalo od prosidbe do pira, nevjesta je dijelila poljubac i bez naknade (Genčev 1987:38, 82, 93). Potvrda obje varijante ovoga običajnog postupka ima i po Srbiji. Poljubac se nije nagrađivao ponegdje u južnoj i zapadnoj Srbiji.¹⁹¹ Nevjesta je za poljubac dobivala novac samo na Kosovu i u području zapadno od Morave (Manojlović 1933:43; Petrović 1948:279). U Sjeničkom polju u jugozapadnoj Srbiji nevjesta nije ljubi svatove, već se s njima pozdravljala i upoznavala i pritom od njih dobivala dar u novcu (Rajković 1982a:128).

Darivanje nevjeste novcem za poljubac dobro je poznat običaj u vlaškim krajevima sjeveroistočne Srbije, u Negotinskoj krajini na zarukama, a drugdje u vrijeme kada svatovi dolaze po nevjestu i na piru pred mladoženjinim domom.¹⁹² Katkada nema podataka o uzdarju u novcu za poljubac (Pantelić 1970:134; Grbić 1909:164, 185; Stanojević 1925:58, 90).

Ta je pojava važan sastavni element svadbenih običaja i na jugu Balkana, u Vlaha u sjevernoj Grčkoj i u južnoj Albaniji. U Vlaha u Samarini gosti su prvo poljubili nevjestu u čelo, a ona njih u ruke i za to je dobivala uzdarje u novcu. To je činila više puta tijekom svadbenog dana i drugog dana svadbe: nakon vjenčanja pred crkvom, kada je ispraćala svoju rodbinu, koja je zajedno sa svatovima iz crkve došla u mladoženjin dom; tada su odlazili i mladoženjini svatovi i kada su se uskoro vratili, nevjesta ih je dočekivala i ljubila im ruke, i konačno pri ispraćaju njezine rodbine, koja je došla na pir u pohode drugoga dana svadbe (Wace i Thompson 1972:118, 120-122). Ta je pojava potvrđena i prema općim podacima za Vlahe (Weigand 1894:40). U južnoj Albaniji nevjestu su za poljubac svatovi na piru darivali novcem; osim toga ona je ljubila ruke ženama koje su joj ulazile u sobu, u kojoj je bila odvojena od ostalih svatova, kao i svojim roditeljima i rodbini pred odlazak, ali bez spomena o novčanom daru (Hahn 1853:145-146).

Iako je ova pojava zastupljena na dosta širokom prostoru, može se uočiti da je u mnogim krajevima usporedo s darivanjem nevjeste za poljubac česta pojava da nevjesta za poljubac nije dobivala uzdarje, odnosno da o tome nema podataka. Osobito su takvi podatci česti u Bosni, duž Jadrana i u Crnoj Gori, dok su u drugim krajevima obje vrste podataka gotovo ravnomjerno zastupljene, s izuzetkom

¹⁹⁰ Genčev 1987:83; Elčinova 1989:120; Roideva 1978:31; Bogišić 1874:260.

¹⁹¹ Nikolić 1910:216, 225, 236; Stojančević 1974:446; Filipović i Tomić 1955:80; Blagojević 1984:261; Rajković 1982b:139.

¹⁹² Pantelić 1970:128; *ibid.* 1975:135; *ibid.* 1978:371-372, 378; Grbić 1909:192; Bošković-Matić 1962:163, 166; Reljić 1965:72; Janković 1895:441, 445.

panonskih krajeva u kojima prevladavaju podatci o darivanju poljupca novcem. U podunavskih Bunjevaca je nevjesta za poljubac uvijek bila darivana novcem, a isti je slučaj još samo u Vlaha u sjevernoj Grčkoj, premda se i u drugim vlaškim krajevima samo iznimno ne navodi taj podatak.

Zanimljiva suvrstica ovoga običaja također se javlja na raznim stranama jugoistočne Europe, no samo na određenim užim područjima. U nekim krajevima nevjesta je imala dužnost ljubiti svakoga koga sretne na putu, a za poljubac je mogla i nije morala dobiti novac. Nevjesta je tu dužnost imala izvan kuće i prema široj društvenoj zajednici u različito vrijeme, dakle ne samo prema sudionicima svadbe. Rijetkih tragova toj pojavi ima i u podunavskih Bunjevaca: u Erčinu u okolici Budimpešte i u Đurđinu kod Subotice zabilježeno je da je nevjesta morala poljubiti svakoga koga je srela na ulici, a od njih je za to dobivala novac, nakon što su bile obavljene zaruke (Deisinger 1953; Černelić 1984a). U ovome je razdoblju nevjesta imala takvu dužnost još samo u Baranji, u požeškom i u našičkom kraju (Donja Motičina), a spominje se i prema starijem izvoru iz 19. stoljeća za šire područje Slavonije.¹⁹³ Nešto je češće tu dužnost imala nevjesta drugog dana ili neposredno iza svadbe ne uvijek precizno vremenski određeno, kada je obično u pratnji obilazila selo i ljubila sve poznate koje je putem srela. U podunavskih Bunjevaca u okolici Budimpešte nevjesta je morala poljubiti svakoga koga je srela na ulici u Erčinu, a u Tukulji je išla od kuće do kuće s istom svrhom, no nije precizirano razdoblje do kojega je to bila dužna činiti (Deisinger 1952a; *ibid.* 1952b). Na Nenadić salašima zabilježeno je da je snaša svakoga rođaka i znanca, kojega je putem srela, poljubila i od njega dobila uzdarje u novcu prvi petak iza svadbe, kada je išla sa zaovom na *pijac* i u prvu nedjelju (Černelić 1986a). Prema najnovijoj potvrdi za ovu pojavu na Nenadić salašima: „Nova mlada je uvek morala ljubiti kad je koga od novi rodova srila digod prvi put, i oni su je darivali“ (Firanj 2016:131). U Baji je drugoga dana išla u pratnji mladoženjinih rođakinja u posjet roditeljskom domu, ako bi pritom nekoga poznatoga srela na putu morala ga je poljubiti, a on bi joj uzvratilo darom u novcu (Bellosics 1909:403). Ista je pojava potvrđena još u Baču u Šokaca (Bosić 1992:29). Premda je ova varijanta pojave rijetka u podunavskih Bunjevaca, u nekom od oblika pojedinačno joj ima traga u svih regionalnih skupina u Podunavlju, a to ujedno može značiti da je u ranijim stoljećima mogla biti češća. Drugoga dana svadbe ili iza svadbe nevjesta je ljubila svatove i od njih dobila uzdarje u novcu i ponegdje u Slavoniji: u Otoku kada su je prvi put zavijenu u *zlataru* vodili na uvod u crkvu; u Varoši kod Broda djeverju je vodio od kuće do kuće; u Vrbovi kod Gradiške je prvih dana nakon pira ljubila svakoga tko bi došao u kuću, a katkada je tu dužnost nevjesta imala i kroz dulje razdoblje; u Nuštru kod Vinkovaca ljubila je koga bi srela drugog dana svadbe, u Rajiću i Gornjim Bogićevcima u okolici Novske u pratnji svojih djevera obilazila je selom i dijelila poljupce, a u Vukojevcima kod Našica osam dana iza svadbe.¹⁹⁴

¹⁹³ Mihaljev 1976:38; Igić 1986:80; Petrović 1985; Ilić Oriovčanin 1846:41.

¹⁹⁴ Lovretić 1897:452; Lukić 1924:331; Kurjaković1896:159; Adžaga 1997; Škrbić 2000-2001:211; Petrović 1985.

Rijetkih potvrda te pojave ima i duž Jadrana. Slično kao u Tukulji u sjeverne bunjevačke skupine u Podunavlju, nevjesta je u pratnji kuma išla od kuće do kuće i ljubila ukućane u Lovreću kod Makarske, ali nema podataka o uzdarju u novcu (Mustapić s.a.). U dijelu Splitske zagore nevjesta je ljubila sve poznate prve nedjelje i za blagdana nakon vjenčanja (Alaupović-Gjeldum 1995-1996:77). U dalmatinskih Bunjevaca tu je dužnost imala svaki put kad bi srela nekoga od roda u crkvi (Erdeljanović 1930:228). Slično kao u Otoku u Slavoniji, u Risnu u Boki kotorskoj to je činila pri uvođenju nevjeste u crkvu, no ljubila je samo žene, a muškarcima se klanjala, bez podataka o uzdarju u novcu (Stefanović Karadžić 1867:153). U Spiču je nevjesta i sklopu darivanja svih svatova jajetom na prvi Uskrs nakon svadbe svim svatovima bila dužna ljubiti ruku, a u Malesiji svakome od svatovi koji su kasnije došli u kuću, čak i djetetu (Spasojević 1999: 238, 280). Još je jedna zanimljiva suvrstica te pojave prema općem podatku: svakoga svata koji je bio na svadbi nevjesta je ljubila svaki put kad ih je srela, a oni su joj bili dužni uzvratiti novcem za poljubac (Stefanović Karadžić 1953:123).

Nadalje, ima potvrda te pojave i na istočnim stranama jugoistočne Europe. U Leskovačkoj Moravi ljubila je u ruku svakoga koga bi srela samo nakon vjenčanog čina (Đorđević 1958:464). Na području Nišave u jugoistočnoj Srbiji i u Skopskoj kotlini na sjeveru Makedonije to je činila na putu do vode, a u Ljeskovcu i Trnovskoj okolici u sjevernoj Bugarskoj po povratku s vode; svaki put je pritom primala uzdarje u novcu (Mihailović 1971:100; Filipović 1939:444; Bogišić 1874:260).

Dužnost nevjeste da ljubi svakoga od poznatih, koje je sretala nakon svadbe, mogla je potrajati od nekoliko mjeseci, do godine dana najčešće, katkada i po nekoliko godina. Tragova ovoj podvarijanti iste pojave ima iznimno u Slavoniji (Kurjaković 1896:159; Čakalić 1970). Karakteristična je za južne krajeve, gdje se određenoj osobi najčešće poklonila prije nego što bi je poljubila: dalmatinsko zaleđe, sjeveroistočna i istočna Bosna, istočna Hercegovina, južna Dalmacija, Boka kotorska, južna i jugoistočna Crna Gora, sjeverna Makedonija, južna i jugoistočna Srbija i sjeverozapadna Bugarska. Znatno su češće potvrde bez podataka o uzdarju u novcu za poljubac, a katkada se to odnosilo na goste koji su dolazili u kuću u tom razdoblju.¹⁹⁵ Kao i u prethodnim slučajevima ponegdje je pritom dobila dar u novcu; samo u maglajskom i gračaničkom kraju u sjeveroistočnoj Bosni, a u Skopskoj kotlini u sjevernoj Makedoniji ovaj je običajni postupak bio specifičan: sve nevjeste koje su se te godine udale, o Đurđevdanu bi se poredale pred crkvom i ljubile su ruke svim poznatim koji su tada naišli te se klanjale crkvi; to su običavale činiti i na sve druge važnije blagdane do Duhova, a ponegdje se taj običaj prakticirao samo jedanput godišnje na drugi dan Uskrsa ili na Đurđevdan (Lilek 1898:40; Filipović 1939:446).

¹⁹⁵ Fortis 1984:53 (Drniš); Bogišić 1874:244; Lilek 1898:39; Erdeljanović 1930:228; Pukler 1882:88; Grdić-Bjelokosić 1890:106; Palunko 1908:264; Mićović 1952:202; Vukmanović 1952:609; Vešović 1935:375; Erdeljanović 1907:280; Dučić 1931:233; Spasojević 1999:89, 238, 280; Đorđević 1958:464; Nikolić 1910:233; Stojančević 1974:450; Janković 1895:450; Elčinova 1989:123.

Običaj darivanja nevjeste za poljubac u svim njezinim varijantama ima karakterističan prostorni raspored. Osnovni običajni postupak da nevjesta ljubi, najčešće u ruke, a katkada i u lice sve svatove ili možda samo mlađe, i da za poljubac dobije uzdarje u novcu, upravo je karakteristična pojava u vlaških skupina i u podunavskih Bunjevaca sa značajnim tragovima i u primorsko-ličkih te nešto više u dalmatinskih Bunjevaca, ali uglavnom bez podataka o uzdarju u novcu. Podatci o uzdarju u novcu češće su zastupljeni u panonskim i vlaškim područjima, a najčešće su usporedo zastupljene obje mogućnosti na čitavome prostoru pojavnosti ovoga običaja. U nekim krajevima, osobito po Bosni, Dalmaciji i Crnoj Gori prevladavalo je ljubljenje svatova bez darivanja nevjeste novcem za poljubac. Vjerojatnija mi se čini pretpostavka da je novac kao sastavni element toga običaja njegov arhaični i izvorni element. Ako se ipak radi o novijem sloju, on je „nov“ najmanje pet do šest stoljeća. Mnogi drugi postupci nevjeste i svatova u svadbenim običajima povezani su s novčanim darovima. Pretpostavci da je riječ o novijoj pojavi išla bi u prilog činjenica da u suvremenoj svadbi prevladava sklonost ka skupocjenim novčanim i drugim darovima, što je postala već gotovo opće raširena pojava. U tradicijski koncipiranoj svadbi novčani priloz i također su činili dio svadbene procedure, no bili su znatno skromniji, gotovo simbolični i uz ostalo svrha im je bila pomoći mladom bračnom paru u zasnivanju nove samostalne obiteljske jedinice, bilo u okviru zadružne ili nuklearne obitelji. Sklonost suvremenih *svadbara* da iz održavanja svadbi ujedno izvuku i određenu materijalnu dobit, zasigurno je pridonijela da se i neki stariji elementi običaja održe jer su se lako mogli uskladiti sa suvremenim potrošačkim mentalitetom, premda mu je u tradicijskoj svadbi svrha i izvorno značenje različito.

2.2.5. Darivanje nevjeste kolačem i/ili drugim darovima na važnije kalendarske blagdane nakon svadbe

Obveza darivanja nevjeste u predsvadbenom razdoblju od strane mladoženjina roda, nakon što je ona promijenila svoj pravni status, kako je već spomenuto, prešla je i na njezine roditelje i rodbinu. Ta njihova obveza u nekim krajevima traje dulje vrijeme nakon svadbe i vezuje se uz glavne kalendarske blagdane, Božić i Uskrs. Potvrđena je ona u Vlaha u sjevernoj Grčkoj, gdje su mladoženjini ukućani i rodbina bili dužni slati nevjesti darove i na određene kalendarske blagdane. Podataka o darivanju kćeri nakon svadbe vezano uz godišnje blagdane u ove vlaške skupine nema. Na vlaškom području u sjeveroistočnoj Srbiji ta je pojava potvrđena samo u selu Dvorište u Gornjoj Resavi: nevjestina majka nosila je na Uskrs kćeri *mladin kolač* i pogaču i još posebno zetu kolač sa sedam zabodenih jaja (Bošković-Matić 1965:154). Na ovim istočnim prostorima još je jedna suvrstica ove pojave, a zapravo je riječ o prijenosu obveze darivanja nevjeste, umjesto neposredno nakon svadbe, na blagdane Uskrsa ili Božića, ovisno o vremenu održavanja svadbe u Lužnici i Nišavi u jugoistočnoj Srbiji (Nikolić 1910:227).

Sporadičnih potvrda ove pojave ima u dinarsko-dalmatinskom graničnom pojava od južne Crne Gore pa do Cetinske krajine i dijela Splitske zagore u srednjoj Dalmaciji. Većinom je prigodom ovih posjeta više naglašena dužnost punice da

daruje zeta, koji nerijetko tek u te dane može prvi put nakon svadbe posjetiti roditeljski dom svoje žene, osobito na zapadnijim stranama. Najčešće nevjesta darove koje primi od svoje rodbine treba darovati svojim ukućanima i/ili svatovima. U Zeti i Lješkopolju nevjesta je prvi put posjećivala svoj rod o Božiću i ostajala do Nove godine; iz roditeljske kuće nosila je svakome od svojih ukućana u novome domu po kolač i druge darove (Jovičević 1926:535). U Paštrovićima su iz nevjestine kuće na Uskrs slali kćeri onoliko jaja koliko je imala ukućana, a na slavu pogaču (Miković 1891:378; Vukmanović 1960:327). U Spiču je na prvi Uskrs iza udaje nevjesta išla u crkvu sa svekrvom i dijelila šarena jaja muškarcima koji su bili u svadbi (Vukmanović 1952:609). U Konavlima su joj srodnici poslali darove: svakoj ženi štrucu kruha, muškima crvena jaja, svakome po četiri jaja (a kumu i djeveru po šest); nevjestini ukućani uzvrćali su darom u tekstilnim predmetima, jajima i siru (Vukmanović 1980:245). Prema arhivskoj građi nevjesti se iz roditeljskog doma na prvi Uskrs iza udaje slalo jaja kojima je ona trebala darovati kuma, svećenika, susjede i muške svatove (Nakić 1995; Kukica i Kurtović 1996). Sličan je običaj bio i u Popovu polju u jugoistočnoj Hercegovini: na prvi Uskrs iza svadbe nevjesti je njezina majka poslala puno crvenih jaja, koje je ona potom dijelila svatovima i kumu u crkvi (Mićović 1952:201). U Širokom Brijegu u zapadnoj Hercegovini nevjesta je posjećivala svoj rod na sve važnije blagdane, a zet je prvi put pohodio punicu i nosio joj dar drugog dana Božića, a od nje je dobio uzvratni dar (Kajmaković 1970:305). Na isti je način zet pohodio punicu u Livanjskom polju kod Hrvata i Srba ikavaca, a nevjesta je, ovisno o vremenu održavanja svadbe, prvi put posjećivala roditelje na Uskrs ili Božić, od njih je nosila svojim ukućanima i susjedima darove i kolače (Kajmaković 1961:210; Duvnjak 1996). Prema drugom izvoru nevjesta je pritom nosila svojim roditeljima i susjedima kolače, pite i jaja; oni su njoj uzvrćali još bogatijim darovima za njezine nove ukućane – pečenog ovna, pršut i sanduk pića (Zubac-Ištuk 1994:80). U susjednom dalmatinskom zaleđu u Sinjskoj krajini i u dijelu Splitske zagore punica je darivala zetu na Uskrs 10 - 20 šarenih jaja, a na prvi Božić iza svadbe nevjestina sestra kičenu jabuku i grotulje (Miličević 1967-68:461; Alaupović-Gjeldum 1995-1996:77). U Kijevu u Cetinskoj krajini zeta su u prvi posjet pozvali nevjestini ukućani na drugi dan Božića, a za prvi Uskrs nakon svadbe punica je „nasađivala zeta“, odnosno nosila mu na dar kuhana i obojena jaja, ali i nekuhana, i tako je činila svakoga Uskrsa sve dok joj se ne bi udala druga kćer (Čulinović-Konstantinović 1989: 17). Prema drugom izvoru za Kijevo o prvom Uskrsu iza svadbe punica je nosila zetu na dar uštípke i šarena jaja (Jurić-Arambašić 2000:303). U Imotskoj krajini je mladoženja na Sv. Stjepana posjećivao punicu i punca i darivao ih, a od njih za uzvrat dobio crvenu kabanicu. Punica je o Uskrsu darivala zeta jajima (Alaupović-Gjeldum 1999:164). Na području ušća Neretve u nekim selima punica je također darivala zeta jajima na Uskrs (Miličević 1964).

Ta je pojava poznata i na području Pazarišta u Lici. Samo su u selu Kalinovači kazivači potvrdili da je majka na prvi dan Božića iza svadbe nosila kćeri na dar kolače: *kuglof*, *orehnjaču* ili pitu (Černelić 1996). Zanimljivo je da su istoga dana mladenci posjećivali nevjestine roditelje i u primorskih Bunjevaca u Senjskom bilu,

s tom razlikom da je ovdje zet bio dužan donijeti dar u tekstu punici (Birt et al. 2003:526). U Mrkoplju u Gorskom kotaru također su nevjestini roditelji dolazili s kolačem i darovima kćeri na prvi blagdan iza vjenčanja (Ferenčina 1948).

Taj običaj je poznat i u Bosanskoj Posavini. Punica je darivala svojega zeta u predbožićnom razdoblju. U okolici Dervente uoči materica prigodom njezove prve posjete nakon svadbe od punice je dobio čarape na dar; a u Vidovicama ju je više puta posjećivao u danima pred Božić i svaki put je od punice dobivao darove, a na sam Božić dolazila je punica njima u posjet s darovima za zeta i kćer (Š...ić 1888:89-90; Janjić 1959-1960).

Premda je ova pojava dosta rijetka, osobito je zanimljiv prostor njezine sačuvanosti duž dinarsko-dalmatinskog graničnog pojasa sve do Like i Gorskog kotara, budući da je ona poznata i u dijela podunavskih Bunjevaca. Stariji izvori potvrđuju da u Subotici nevjestina majka darivala kćer na Božić kolačem, kojega je ona nosila drugog dana Božića svojim ukućanima. Budući da podatak nije precizan, moglo bi to značiti da je nevjestina sama išla po taj dar dan prije u roditeljski dom ili ga je donijela njezina majka, a ona bi ga dijelila ukućanima tek sutradan (Szarics 1842:887). I kasniji izvori potvrđuju varijantu ove pojave. *Novu mladu* darivale su rođakinje kolačem na Božić ili Uskrs, ovisno o vremenu njezine udaje. Ona je potom dijelila te kolače svojim ukućanima. Osim toga, svake godine majka joj je obavezno na Uskrs darivala *pletenu kolač* s jajima, jabukom i narančom (Vukmanović 1953:118). Tek su terenska istraživanja potvrdila ovaj običaj i u okolici Subotice. U *Žedniku* je za prvi Božić, a u *Đurđinu* i na Uskrs, nevjestina dobila od majke kolač. U *Žedniku* joj je nosila veliki *pletenu kolač* u tkanoj torbi, a uz kolač jabuku i *bukaricu* rakije. U *Đurđinu* su osim majke kolač na dar *novoj mladoj* nosile i tetke i strine. Zanimljiva je varijanta ove pojave zabilježena u Tavankutu. Nevjestina je dobila na prvi Božić iza svadbe *pletenu kolač* od kuma, starog svata i od rodbine s obje strane. Isti dan odlazila je čestitati roditeljima Božić i darivala im dio tih kolača. Prije toga podijelila je kolače svekrvi, sveskrvi i ukućanima (Černelić 1986a). Najnovija istraživanja također su potvrdila ovaj običaj u Bunjevaca subotičkog kraja: u Tavankutu je majka darivala kćer kad joj je dolazila u posjet prvi put nakon svadbe na Sv. Stjepana, drugoga dana Božića, *pletenu kolačem* koje je rodbina (strine, tete) nešto ranije donijela za nju, umotane u salveti (Marija Merković, r. 1940. i Joca Tokodi, r. 1946.) Joca Tokodi prisjetila se kako je i sama dobila puno kolača. Protumačila je da se taj običaj prestao održavati iz praktičnih razloga – nekad se živjelo u velikim obiteljskim zajednicama, pa su svi ukućani međusobno mogli razdijeliti dobivene kolače. Đula Kujundžić (r. 1938.) iz Starog *Žednika* potvrdila je taj običaj:

Na njezin prvi Božić je njezina rodbina nosila pletene kolače u maramama do snašine mame, za nju. I onda kad 'čer dođe pokupi sve kolače, sa maramama tako zajedno. Sad to jel za Božić, jel za Uskrs, zavisi šta prvo dođe.

Prema kazivanju Katice Bačić (r. 1938.) iz Tavankuta nevjestina je dobivala ova-kve kolače na dar na prve materice (treća nedjelja adventa) nakon svadbe (usp. Jaramazović 2014:75). U Vojvodini se još samo kod banatskih Hera spominje obveza da se dva puta godišnje nakon svadbe nevjesti nosio kolač, piće, odjeća, češalj i sapun na Miholjdan i Uskrsne zadušnice (Dimitrijević 1958:245).

Ova je pojava zanimljiva upravo stoga što je poznata svim bunjevačkim ograncima. Ima joj traga na njihovu mogućem izvorišnom području i među primorsko-ličkim Bunjevcima, a osobito joj je sačuvan trag u regionalnoj bunjevačkoj skupini subotičkog kraja. Ova je pojava, kao i prethodne, potvrđena i na područja jugoistočno od njezine pretpostavljene matične jezgre. Zanimljivo je da između bunjevačkog ogranka na jugu i zapadu u međuprostoru prema sjevernom bunjevačkom ogranku traga ovoj pojavi ima samo u hrvatskim krajevima Bosanske Posavine, no činjenica da je ona poznata upravo na svim bunjevačkim područjima i na njihovu ishodišnom prostoru značajne su potvrde njezina kontinuiteta. Riječ je, čini se, upravo o pojavi koja je svojstvena upravo ovoj hrvatskoj skupini, koja se nije šire prenosila na druge skupine stanovništva s kojima su dolazili u doticaj nakon razlaza sa svojega matičnoga područja. Premda rijetke, potvrde u Bosanskoj Posavini ipak su značajan pokazatelj tih doticaja. Nisu pritom zanemarive niti potvrde te pojave u Popovu polju u istočnoj Hercegovini i u Crnogorskom primorju. Potvrde specifičnog običaja, koji po svom obliku podsjeća na predsvadbenu darivanje, mogle su na područje Banata dospjeti drugim putovima od ove bunjevačke tradicije s istih ili susjednih ishodišnih prostora.

Zanimljiva je u okviru ove pojave i obveza darivanja zeta pri prvom posjetu zeta punici nakon svadbe. Katkada se u dinarsko-dalmatinskom pojasu od Cetinske i Sinjske krajine, i dijelova Splitske zagore preko Livanjskog polja, pa do Širokog Brijega, darivanje nakon svadbe usmjeravalo se sa kćeri i prema zetu. Ta je pojava zanimljiva budući da je i u podunavskih Bunjevaca u tom razdoblju osim kćeri darivan i zet, s tom razlikom da zet prvi put treba posjetiti punicu na blagdan materica, specifičan obiteljski blagdan koji je u podunavskih Bunjevaca osobito važan, a praznuje se i u dinarskim i u jadranskim krajevima. Tom je prigodom punica darivala zeta u pravilu košuljom, dok je kćer također dobivala darove u tekstilnim predmetima (usp. Jaramazović Čurković 2014:73-76).¹⁹⁶

2.3. Specifični elementi svadbenih običaja i obreda

2.3.1. Specifični elementi vezani uz vodu u svadbenim običajima

2.3.1.1. Prijelaz preko vode ispred nevjestina i/ili mladoženjina doma

Ovu sam pojavu u prethodnim istraživanjima samo okvirno predstavila kao karakterističnu za podunavske Bunjevce i Vlahe u sjeveroistočnoj Srbiji (Černelić 1991:132).¹⁹⁷ Značajna je jedina potvrda ove pojave u ličkih Bunjevaca prema novi-

¹⁹⁶ Spomenute bi potvrde i podudarnosti ove pojava, kao i pravila vezana uz prvi posjet zeta punici (kakvih ima i u drugim krajevima) bilo zanimljivo razmotriti u širem prostornom kontekstu, u usporedbi s darivanjem nevjeste i njezinih ukućana u razdoblju nakon svadbe na važnije obiteljske blagdane.

¹⁹⁷ Ova je tema kasnije razmatrana u jednom mojem samostalnom članku s naslovom: „Watercrossing of the Wedding Procession“. *Studia ethnologica Croatica* 14/15 (2002/2003.): 5-21 (2004). Za potrebe komparativne analize u ovome poglavlju detaljnije se prikazuje odvojeno od drugih specifičnih elemenata vezanih uz vodu u svadbenim običajima.